

Tussen Vecht & Eem Vrienden van het Gooi

Vereniging van Vrienden van het Gooi

Doelstellingen

- In het Gooi en het omliggende gebied de leefbaarheid en een goed milieubeheer bevorderen.
- Een ruimtelijke ordening stimuleren waarbij wordt gelet op de cultuur- en natuurwaarden van stad en dorpen in het Gooi en het eigen karakter van het landschap.
- De in het Gooi inheemse flora en fauna beschermen.

Hoe bereikt de Vereniging haar doelstellingen

- Het bestuur volgt de ruimtelijke ontwikkelingen in het Gooi op de voet en maakt zonodig bezwaar tegen de bestemmingsplannen of stelt alternatieven voor.
- De Vereniging werkt samen met en geeft in daartoe geëigende gevallen financiële steun aan organisaties met een verwant doel in het Gooi.
- Er is een door het bestuur ingestelde Gooise Natuurwacht, welke tot taak heeft ontsieringen en misbruik van de Gooise gronden tegen te gaan.
- Minstens een maal per jaar wordt een ledenvergadering gehouden.
- Ieder voorjaar wordt een reeks roeitochten op het Naardermeer georganiseerd, terwijl zowel in voor- als najaar onder leiding van deskundige natuurwachters wandelingen worden gehouden.
- Tezamen met de Stichting 'Tussen Vecht en Eem' geeft de Vereniging een 4x per jaar verschijnend tijdschrift uit.

Historie

De Vereniging werd in 1935 opgericht, oorspronkelijk waar mogelijk, ter ondersteuning van het Gooisch Natuurreservaat. De Vereniging organiseerde in 1959 en in 1980 een Gooicongres, waar de problemen van het Gooi op bestuurlijk en wetenschappelijk niveau aan de orde werden gesteld. Het eerste congres gaf mede de stoot tot het tot stand komen van het Gewest Gooiland, later uitgebreid tot het Gewest Gooi en Vechtstreek. De Vereniging gaf twee fotopockets uit over het Gooi (in 1960 en 1967) en zij verleende financiële steun aan het tot stand komen van de zgn. 'groene kaart' van het Gooi. In 1982 werd onder haar auspiciën het ruim geïllustreerde boek 'Het Gooi bekeken en besproken' uitgegeven.

Ledenadministratie en excursies

J.B. Perry-Vlasveld, Braam 34, 1273 EA Huizen N.H., 02152-66848.

Aanmeldingen als lid aan bovenstaand adres.

Minimum contributie f 20,— per jaar.

Op vertoon van het bewijs van lidmaatschap (het rechterstrookje van de accept-girokaart ter betaling van de jaarlijkse contributie) hebben leden vrije toegang tot de volgende landgoederen, onder de voorwaarden die bij de ingang zijn aangegeven: 'Bantam' aan de Fransekampweg te Bussum, 'De Beek', aan de Oud-Blaricummerweg te Naarden,

'Oud Bussem' ingang Oud-Bussummerweg of Bikbergerweg te Huizen, 'Boekesteyn' aan het Noordereind te 's-Graveland en 'Oud Naarden', in- en uitgang bij de boerderij 'Oud Naarden' aan de Oud-Huizerweg te Huizen.

Bestuur

Voorzitter

mr J.E. Brikkenaar van Dijk, Nieuwe Hilversumseweg 8, 1406 TE Bussum, 02159-31248

Vice-voorzitter

drs M. van Mierop-Kaayk, Sandtmannlaan 1, 1412 GD Naarden, 02159-45501

Secretaris

ir E.J. van Busschbach, Van Beeverlaan 13, 1251 ES Laren, 02153-15755

Penningmeester

mr G.H. Fuhri Snethlage, Everard Meysterweg 21, 3817 HA Amersfoort, 033-621851

Leden

Mevr. N. Biersteker-Vonk, Alexanderlaan 44, 1213 XT Hilversum, 035-855294

A. Farjon, Amer 6, 1273 LM Huizen, 02152-62857

drs H. van Goudoever, Jan Hamdorfflaan 18, 1251 NM Laren, 02153-82555

drs J. Kwantes, Vondellaan 29, 1401 RW Bussum, 02159-35970

W.J.B. Nugteren, Papaverstraat 11, 1402 CV Bussum, 02159-13145

dr A.M. Voute, van Lyndenlaan 8, 3768 MG Soest, 02155-15573

Raad van Advies

dr R.C. Cup, Spoorlaan 30, 1406 ST Bussum
drs H.W.E. Dieperink, Jagerspad 9, 1251 ZV Laren, 02153-83615

mr M.W. Jolles, Larixlaan 10, 1213 SZ Hilversum, 035-14227

dr W.K. Kraak, Wielewaallaan 38, 1403 BZ Bussum, 02159-15725

ir H.P. Loggere, Holleweg 9, 1261 BW Blaricum, 02153-87003

ir A.D. du Mosch, Esiaan 17, 1404 EE Bussum, 02159-30704

J.M. Soutendijk-Polderman, Melkweg 6, 1261 GV Blaricum, 02153-82395

Gooise Natuurwacht

J. Kamies, secretaris, Geysendorfferstraat 30, 1403 VZ Bussum, 02159-15995

Secretariaatsadres

Van Beeverlaan 13, 1251 ES Laren, 02153-15755

N.B. Verzoeken alle post voor de penningmeester of de ledenadministratie en excursies rechtstreeks naar de betreffende adressen te zenden.

5^e jaargang, nr. 3, september 1987

Tijdschrift van de Stichting

Tussen Vecht & Eem

en van de Vereniging van

Vrienden van het Gooi

INHOUD

147	<i>A.C.J. de Vrankrijker</i> , De Melkerij Hofstede Oud Bussem.	181	<i>Literatuur</i>
160	<i>A.J. Gorter-ter Pelkwijk</i> , Oude tuinen in het Gooi. Een onderzoek van de Nederlandse Tuinenstichting.	185	<i>Actualiteiten</i>
168	<i>J. Daams</i> , Paddestoelen in het Gooi. Verschijnen en verdwijnen.	187	<i>VVG Activiteiten</i>
177	<i>M.J.A. van der Heide</i> , Aanwinst van het Goois Museum te Hilversum.	189	<i>Varia</i>

Bij de titelpagina: De Hofstede "Oud-Bussem" (± 6 meter + A.P.)

REDACTIE

Voorzitter

dr A.C.J. de Vrankrijker, Const. Huygenslaan 30,
1401 AN Bussum, 02159-13278

Secretaris

E.A.M. Scheltema-Vriesendorp, Turfpoortstraat
39, 1411 EE Naarden, 02159-43610

Leden

J. Daams, Zuidsingel 23, 1241 EH Kortenhoef,
035-60601

mr M.W. Jolles, Larixlaan 10, 1213 SZ Hilversum,
035-14227

dr A.J. Kölker, Jan Steenstraat 41, 2162 BM Lisse,
023-163360 (kantoor)

dr W.K. Kraak, Wielewaallaan 38, 1403 BZ Bussum.
02159-15725

E.E. van Mensch, JHB Koekkoekstraat 26, 1214 AD
Hilversum, 035-234913

F. Renou, Nw. Bussummerweg 83a, 1272 CE
Huizen, 02152-58601

Mw. C.M. Abrahamse, J.H. Meijerstraat 24,
1214 NJ Hilversum, 035-44946

**Alle kopij s.v.p. toezenden aan redactiesecretariaat,
Turfpoortstraat 39, 1411 EE Naarden, 02159-43610.**

Dit tijdschrift wil verleden, heden en toekomst van het Gooi e.o. in al zijn facetten belichten, vooral met als invalshoeken het historisch perspectief en natuur, milieu, landschap en ruimtelijke ordening.

Het tijdschrift verschijnt sedert 1983 als gecombineerde uitgave van de Stichting Tussen Vecht en Eem (TVE) en de Vereniging van Vrienden van het Gooi (VVG). Het is een voortzetting van enerzijds het tijdschrift van TVE dat sedert mei 1970 verschijnt en waarvan tot eind 1982 64 nrs. gepubliceerd waren en anderzijds van het informatiebulletin van de Vrienden waarvan sedert 1970 29 nrs. verschenen waren.

Stichting 'Tussen Vecht en Eem'-
Vereniging van Vrienden van het Gooi.
ISSN 0169-9334.

Jrg. 5, nr. 3 september 1987.

Oplage van dit nummer van het TVE/VVG-tijdschrift: 5200 exemplaren.

© TVE/VVG 1987. Gedeeltelijk overnemen van artikelen slechts onder uitdrukkelijke bronvermelding. Voor geheel overnemen s.v.p. contact opnemen met redactiesecretariaat.

Druk: Spieghelprint, Gooilandseweg 14,
1406 LL Bussum, 02159-14074.

De Melkerij Hofstede Oud-Bussem

A.C.J. de Vrankrijker

Tussen de bebouwde wijken aan de oostrand van Bussum en de westelijke uitlopers van Huizen ligt een gebied met van eeuwen her daterende landgoederen. De kern van elk was een boerderij, fraaier aangeduid als hofstede, in later tijd veelal een herenhuis. Een van die landgoederen was Oud-Bussem, eertijds ook aangeduid als Hoge Bussem. Oud-Bussem – het landgoed met boerderij – wordt het eerst vermeld in 1569. In dit jaar kocht Pauwels van Loo baljuw van Gooiland en kastelein van Muiden het. Hij ging er ook wonen. De bevolking waardeerde dat kennelijk, want zij verbond aan zijn hoeve dubbel schaarrecht. Hetgeen wil zeggen dat de eigenaar het recht kreeg om tweemaal zo veel vee op de gemeenschappelijke weiden te brengen als een gewone erfgoeier. Dit betekende toen plaats voor twaalf koeien. Het bijzondere hiervan was dat het recht niet aan de persoon, maar aan de boerderij verbonden werd. Dat verhoogde de waarde van het landgoed.

Oud-Bussem is na de dood van Pauwels in 1596 geërfd door zijn vrouw en na haar overlijden door haar broer. Na deze wordt in 1629 Tijmen Jacobsz Hinlopen eigenaar. Hij en zijn erfgenamen hebben het landgoed meer dan een eeuw in bezit gehad. Aan hun naam heeft de latere melkerij het handelsmerk met de hinde ontleend. In 1736 kocht Abraham Scherenberg het landgoed. Een halve eeuw later verwisselde het weer van eigenaar en daarna meermalen voordat Abraham Bredius het in 1825 kocht.

Deze Bredius was toen ook eigenaar van de zoutziederij 'De Paauw' en mede-eigenaar van de kruitfabriek in Muiden. Hij kocht voor f 38.000,- 107 ha grond en wist het landgoed te vergroten tot 308 ha. Inbegrepen was de herberg Zandhoeve, die Bredius na een brand verving door een buitenplaats. Na zijn dood in 1863 werd dat huis als hotel

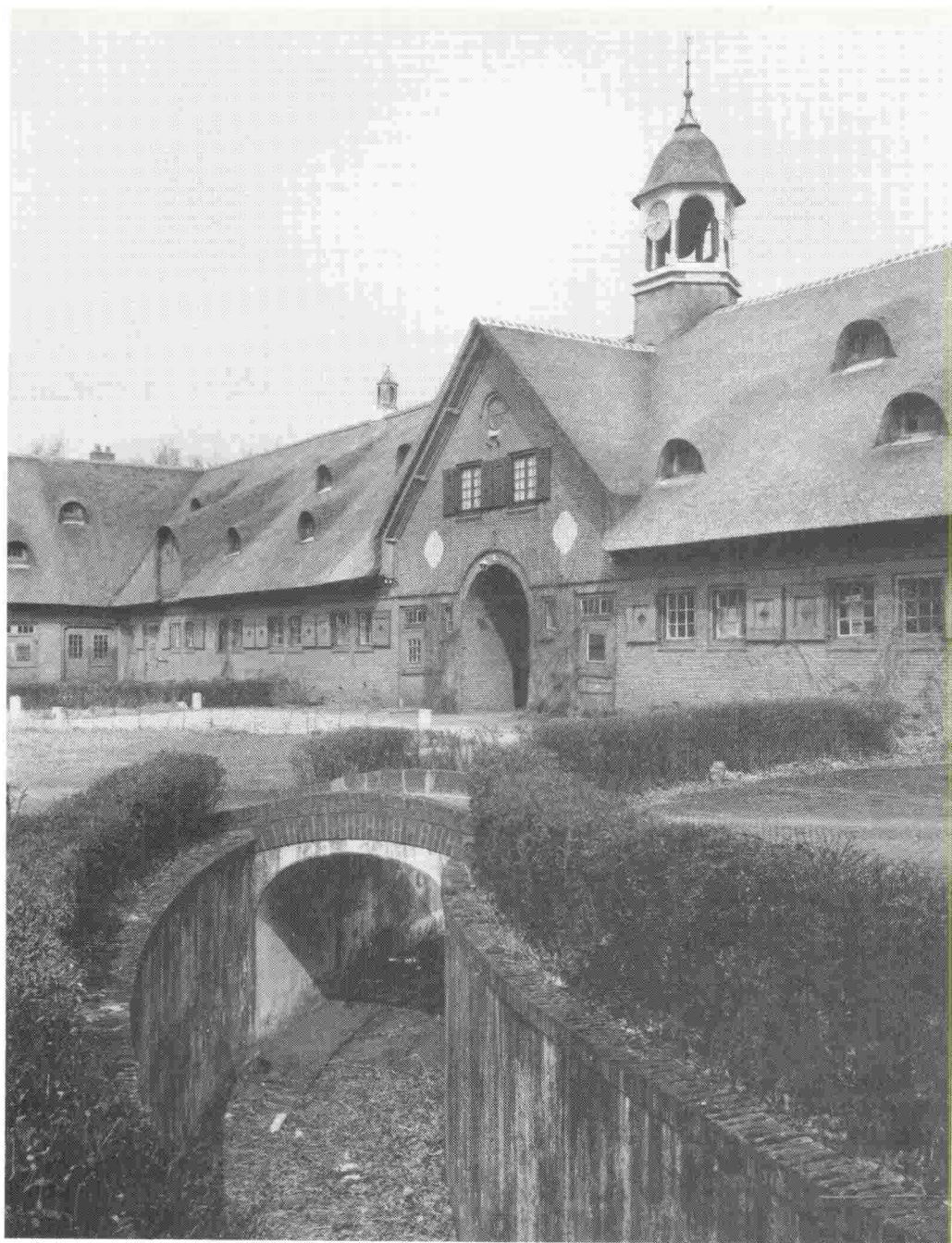
verpacht. Dit werd het bekende Jan Tabak tot aan de vervanging door het huidige hotel van die naam.

Het eigendom van Bredius strekte zich uit van Jan Tabak tot aan de Sijsjesberg, inbegrepen Bikbergen, het IJzeren Veld en Thames. Zijn kleinzoon dr A. Bredius, de kunsthistoricus, verkocht het gehele bezit in 1895 voor f 240.000,- aan Jhr Henry Pieter Tindal die op Swaenenburg in het noorden van 's-Graveland woonde. Deze raakte in moeilijkheden en werd in 1901 door zijn hypotheekbank gedwongen tot veilen. Bij gebrek aan serieuze kopers liet zijn vrouw Jacoba Johanna van Hoey Smith haar makelaar mijnen. Vergeefs, want de bank weigerde haar als koopster, omdat zij geen borgen kon stellen.

Uit dit faillissement kwam het landgoed Oud-Bussem in handen van notaris C.F.J. Hanedoes en mr H.J. Keyzer. De laatstgenoemde werd weldra enig eigenaar. Hij liet op 24 maart en 1 april 1902 opnieuw veilen. Toen kwam er wel een serieuze koper opdagen. De opbrengst bedroeg f 468.341,-. Inbegrepen blijkt dan een reeks percelen rond Zandhoeve en 48 ha hooiland langs de Zuiderzeekust onder Muiden, Naarden en Huizen. En verder bos, bouwland en weiland rond de oude boerderij en het herenhuis. Met deze koper begint de historie van de Melkerij Oud-Bussem.

Idealisme en realiteit

Rond 1900 bevinden we ons in een tijdperk, waarin utopisten hun ideaal om de maatschappij grondig te veranderen en verbeteren in praktijk trachtten te brengen. In onze omgeving denken we dan aan het Walden van Frederik van Eeden en aan de Internationale Broederschap der christen-anarchisten in Blaricum. Men mag het streven

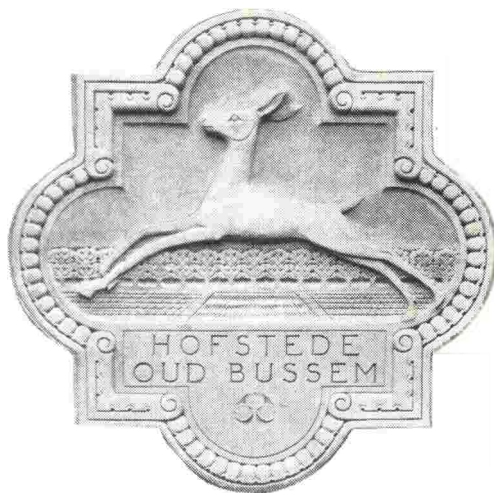

De hofstede voor de restauratie.

van Joannes van Woensel Kooy, de koper van Oud-Bussem, gerust een derde experiment in het Gooi naast de beide andere noemen. Hij wilde een nederzetting met een gemeenschapshuis voor ongehuwden en woningen voor gezinnen rond een grote modelboerderij. Deze moest 'natuurmilk' leveren, met een minimum aan schadelijke bacteriën en niet door koken of pasteuriseren ontdaan van vooral voor babies belangrijke eigenschappen. En dat uitdrukkelijk zonder de bedoeling daarop winst te behalen. Van Woensel Kooy was op de gedachte om zo'n boerderij op te zetten gekomen na het uitbreken van een ernstige tyfusedemie in Utrecht.

Joannes van Woensel Kooy werd bij notariële akte van 2 mei 1902 eigenaar van Oud-Bussem. Hij was toen student economie en pas 24 jaar oud. Uit enkele publicaties van zijn hand (onder andere in het progressieve Sociaal Weekblad) blijkt zijn belangstelling voor toestanden op agrarisch gebied en voor socialisme. Men kan hem een idealist noemen die zich als bezitter van een groot fortuin een experiment kon veroorloven dat een investering van meer dan een half miljoen zou vergen. Daarnaast was hij een realist, want hij begon met het oprichten van een N.V. Oud-Bussem Exploitatie Maatschappij.

Van Woensel Kooy raadpleegde landbouw- en zuivelconsulenten, bacteriologen en vee-artsen. Als ontwerper van te stichten gebouwen trok hij niemand minder dan K.P.C. de Bazel aan. Helaas overleed hij op 29 augustus 1903, enkele dagen na het leggen van de eerste steen voor het op te trekken grote stalgebouw. De bouw ging toch door, dankzij Floris Vos die tot directeur van de N.V. was aangesteld. Deze Floris Vos stamde uit een Huizer erfgooiersfamilie, maar werd niet in het Gooi geboren. Zijn grootvader was arts in Breukelen, zijn vader in Utrecht. Floris werd in deze stad geboren op 21 november 1871. Als jongeman werkte hij ruim vier jaar in de houthandel en bosbouw buitenslands, daarna verrichtte hij ontginningswerk op de Veluwe. In het Gooi maakte hij naam als leider van de in 1900 opgerichte 'Nieuwe

Partij' van erfgooiers, van het verzet tegen het door burgemeesters gedomineerde bestuur dat gemeentebelang boven dat van de boeren stelde. De strijd eindigde pas in 1912 met de invoering van de Erfgooierswet die een aanvaardbaar compromis bracht. Floris was directeur van de N.V. Oud-Bussem van het begin tot 1936, het jaar waarin zijn ruim 16 jaar jongere tweede echtgenote hem opvolgde. Hij werd bij de oprichting in 1908 mede-directeur van de N.V. Maatschappij Tres tot Exploitatie van Onroerende Goederen (die een deel van de grond van Oud-Bussem overnam). Dezelfde functie kreeg hij in de een jaar later opgerichte N.V. Onroerend Goed Exploitatie Maatschappij 'Het Bosch van Bredius' (eveneens werkend op tevoren onder Oud-Bussem behorende grond). Hij was van 1911-1925 vice voorzitter van de Commissie 'Friesch-Drentsch Wegenplan' die 1800 ha land heeft ontgonnen. Hij werd bestuurslid van de Vereeniging Stad en Lande van Gooiland van de erfgooiers. Op de groepsfoto, gemaakt bij de opening van het Gemeenlandshuis in 1917, zit hij op de eerste rij, naast voorzitter Emil Luden. Floris werd een algemeen in den lande bekende figuur, toen hij in 1928 de bestorming van de tol in Muiden organiseerde en uitvoerde. Dit was een protest tegen belemmeringen die niet bij het zich uit-

Floris Vos.

breidende autoverkeer pasten. Zijn optreden werd aanleiding tot het oprichten van de Middenpartij voor Stad en Land, die hem een zetel in de Tweede Kamer gunde. Tijdens deze periode in de politiek begint zijn terugtreden uit het beheer van de modelboerderij. Zijn betekenis als volksvertegenwoordiger is gering geweest. Hij was toen vooral een joyeus levend man die graag kleurrijke verhalen vertelde. In het Gooi was hij een man van allure, een hereboer in de zin, waarin Groningers dat woord plachten te gebruiken. Hij reed dan ook niet in een gewone Ford, maar in een exclusieve Bugatti.

De gebouwen die K.P.C. de Bazel ontwierp waren: een imposant stalgebouw met naar voren stekende vleugels en ruimte voor 144 koeien, een zuivelhuis, een kantoor, een woning voor de bedrijfschef met tehuis voor een deel van het melkpersoneel (waarin een lees- en biljartkamer), woningen voor ander personeel. Vooral het stalgebouw met een vloerlengte van 170 meter werd een gaaf en indrukwekkend voorbeeld van hetgeen deze

architect vermocht. Er waren bijzondere voorzieningen: tunnels waardoor wagentjes op rails reden die de faecaliën naar de mestput afvoerden, ingenieuze ventilatiesystemen via een ondergronds buizenet, tussen binnen- en buitenmuren en door het dak.

Elk van de vier onderdelen van de grote stal was betegeld. Ieder staldeel had een wasgelegenheid met druppelaar voor vloeibare zeep. Er waren opslagkelders, ruimten voor het breken van lijnkoeken en het snijden van bieten en wortelen, een ziekenstal enz. Naast de grote stal werd er nog een voor 40 koeien gebouwd. Het zuivelhuis werd voorzien van een koelinstallatie, van machines voor het reinigen van flessen, voor karnen en kneden van boter, en bakken voor het bereiden van yoghurt. Er was een eigen waterleiding met kranen op elk punt waar zuiver water nodig kon zijn. Spoel- en afvalwater werd via buizen geloosd op een twee kilometer verder gelegen vloeiveld.

Men vroeg zich af, of de beschikbare weilanden en bouwgronden voldoende voer konden leveren aan de voor die tijd wel zeer omvangrijke geplande veestapel. De Nederlandsche Heide Maatschappij bracht desgevraagd in februari 1906 rapport uit. Het landbouwbedrijf op Oud-Bussem werd hierin 'in verschillende opzichten nog achterlijk' genoemd. Er groeiden te veel boterbloemen en distels in de weiden. De bouwgrond was deels armelijk en werd niet doelmatig bemest. Er werd nog breedwerpig gezaaid, waardoor tijdrovend en moeizaam wieden nodig was. Zaaïen op rijen maakte schoffelen mogelijk en zou veel goedkoper zijn. Een deel van de landerijen lag te ver weg en was driest (braak) of met eikehak-hout beplant. Er viel veel te verbeteren. Daarna zou men zich redelijk kunnen redden.

Het complex gebouwen kwam in 1906 gereed. Al dadelijk bleek het moeilijk voldoende melk in de naaste omgeving af te zetten, vooral omdat men voor gegarandeerd bacterie-arme melk een vrij hoge literprijs moest rekenen. Daarom werden depothouders gezocht en filialen opgericht

in ruime omtrek, tot in Rotterdam toe. Hiertoe was vervoer per spoor nodig en een goede verbinding met het station Naarden-Bussum. Daarom is in 1907 de Brediusweg aangelegd. De N.V. Oud-Bussem vroeg, in samenwerking met de bouwmaatschappij Tres, vergunning om daar een tramlijn naast te leggen. De concessie is voor Bussums grondgebied in 1908 verkregen, maar nooit gebruikt.

Zuivere natuurmilk

De melk van Oud-Bussem was duur, maar vond toch aftrek. De koper wist wat hij in huis haalde: uitstekende kwaliteit, niet verdund met water, niet slordig uit de emmer geschept, hygiënisch behandeld. Wat deed Oud-Bussem om het ideaal van rauw drinkbare melk te bereiken? Het antwoord luidt: al het mogelijke. Zoals reeds opgemerkt werd er uiterste zorg besteed aan reinheid in de stallen. Het personeel onderging vóór het aannemen een geneeskundig onderzoek, ook op bacillen. Bij ziekte of verwonding werd er extra gecontroleerd. De melkers kregen van de directie werkkleding, die in het bedrijf gewassen en versteld werd. Er stonden badkamers ter beschikking. Aangekocht vee ging 15 dagen in quarantaine in een stal op omtrent een kwartier lopen van de hofstede. Daar werd het onderzocht en eventueel weer van de hand gedaan. De koeien kregen een injectie met tuberculine. Tweemaal per week inspecteerde een vee-arts samen met de bedrijfsleider de hele veestapel. En tegelijk de voeding en verpleging. Minder gezond bevonden vee ging naar de ziekenstal of werd uit het bedrijf verwijderd. Per jaar liep 10% tot zelfs 25% van de controles na aankoop op afkeuring uit. De melkers hadden zich aan strenge voorschriften te houden. Ze moesten in de stalperiode de koeien een kwartier voor het melken laten opstaan, zodat uit het ligstro opdwarrelend stof door de ventilatiebuizen kon verdwijnen. Zij dienden hun handen te wassen vóór het melken van elke koe. Bij ieder beest werd eerst de uier met een

vochtige doek afgeveegd. Praten en zingen was bij het melken verboden.

Ter controle vond dagelijks een bacteriologisch onderzoek op een middelmonster plaats. Een of meer malen per week controleerde men ook de melk van iedere koe afzonderlijk op bacteriën. Karnemelk en yoghurt werden eveneens in het laboratorium onderzocht. Als scheikundige en bacterioloog fungeerde jarenlang dr C.J. Koning. Menige Bussummer heeft hem gekend als vennoot in de apotheek Koning en Mooij.

In het zuivelhuis reinigde men de flessen met warm sodawater. Na het vullen en sluiten werden ze in kisten verpakt en verzonden naar depothouders en filialen. De eerste bewaard gebleven vermelding van eigen verkooppunten is van 1909. Dan worden genoemd: Bussum, Naarden, Laren, Hilversum, Amsterdam, Zandvoort, Noordwijk, Den Haag, Rotterdam, Utrecht en Huis ter Heide. In dit rijtje kwam in de loop der jaren wel enige wijziging. Zo kreeg Oud-Bussem er Baarn en Amersfoort bij en verviel Rotterdam.

De uiterst zorgvuldige behandeling vroeg veel personeel plus intensief toezicht door vee-artsen en een bacterioloog. Daar kwam voor de meeste plaatsen snelvervoer per trein bij. Verder de provisie voor verkopers en vooral de kosten voor de filialen. De uitgaven voor deze lagen eigenlijk te hoog. We denken aan vervoer met paard en wagen of per spoor, aan huur voor de panden, aan handwagens en ander gerei ter plaatse, provisie of lonen voor filiaalhouders en bezorgers, controle van Oud-Bussem uit. Men had nu eenmaal klanten op afstand nodig om voldoende omzet te krijgen. Het bedrijf kon lonen en salarissen van werkers in produktie en controle wel in de verkoopprijs verdisconteren. Het distributie-apparaat echter moeilijk, want het was 'schrikbarend duur'. Hieraan vooral is het te wijten dat de verlies- en winstrekening van het zuivelbedrijf zo vaak een negatief saldo vertoonde. Wij kunnen hoogstens zeggen dat het over tientallen jaren genomen ongeveer quitte speelde. Menigmaal moest men tekorten aanvullen uit verkopen van

Voertijd.

grond die niet voor de veehouderij nodig was. Het instandhouden van de natuurmelkproductie dwong tot het 'uitkleden' van het landgoed.

Ideaal en praktijk

De eerste jaren in het bestaan van de modelboerderij zijn nogal onrustig geweest, bij tijd en wijle zelfs tumultueus. Ten dele door het idealisme dat er aan ten grondslag lag. Floris Vos kon niet overweg met Davida Willemina Hacke, weduwe van Joannes van Woensel Kooy. Hij vroeg daarom in augustus 1906 ontslag als directeur, maar bleef zich als aandeelhouder met de zaken bemoeien. Dit kon doordat het personeel zich naar zijn instructies bleef richten. Hieruit vloeyde een conflictsituatie voort. Pogingen tot schikking mislukten. Uiteindelijk werd een buitengewone vergadering van aandeelhouders belegd. Deze besloot 20 juni 1907 op voorstel van Vos met algemene stemmen de N.V. te

liquideren. Echter onder leiding van zijn tegenpartij, ondanks staken van stemmen op dit punt. Hij droeg nu de chef van de melkerij op ontvangen geld niet op kantoor af te dragen, maar bij de Associatie-cassa te storten. Vos drong herhaaldelijk het kantoor binnen. Daarom werd op 13 juli 1907 politie tegen hem ingezet. Met behulp van melkknechts heeft hij de agenten verwijderd; ze schrokken er voor terug hem hardhandig aan te pakken. Twee dagen later moest hij zich bij de burgemeester van Naarden melden. Hij werd naar het Huis van Bewaring in Amsterdam overgebracht, om herhaling te voorkomen.

Beschuldigd van huisvredebreuk en daadwerkelijk verzet tegen de politie heeft Floris Vos tot 22 augustus gezeten. Hij is wegens 'widerspanningheid' veroordeeld tot een maand gevangenis. De knechts kregen acht dagen. Dit vonnis werd in hoger beroep bevestigd. De strijdbare erfgooyer heeft zich nog tot de Hoge Raad gewend om cassatie, maar bereikte hier zijn doel niet. Inmiddels

was de Exploitatie Maatschappij failliet verklaard op verzoek onder meer van mevrouw Van Woensel Kooy-Hacke. Curator werd mr A.J.J. Salm, die voor Vos acceptabel was. Het faillissement is op 21 augustus 1907 uitgesproken; de dag daarna kwam Vos vrij, want men vreesde nu geen geweld van zijn kant. Op Oud-Bussem vierde men een tuinfeest met lampions. De curator zag uit naar een koper voor het gehele landgoed, maar slaagde niet. De enig mogelijke oplossing bleek een verregaande afslanking van de Exploitatie Maatschappij, die op 2 april 1908 haar beslag kreeg. Floris Vos kon daarna weer op het terrein komen en de leiding legaal in handen nemen. In de eenvoudigste voorstelling – zoals de Gooien Eemlander die bracht – was het landgoed verdeeld tussen de N.V. Oud-Bussem en de bouwmaatschappij Tres. In werkelijkheid ging de opdeling verder. Uit het Balansboek dat per 19 juli 1908 begint met een reeks gegevens en een gedetailleerde inventaris blijkt dat Floris Vos samen met J.D.G.M. Verbeek de afgeslankte N.V. Oud-Bussem Exploitatie Maatschappij bij koopcontract van 2 april 1908 had overgenomen. Deze Verbeek was bezitter van grond tussen de Brediusweg en de Huizerweg in Bussum (we kenden 'de bosjes van Verbeek') en ingesteld op belegging en handel in percelen grond voor te verwachten villabouw. De heren brachten elk f 15.000,- kapitaal in. De koopsom bedroeg f 400.000,-. Zij financierden deze middels een 5% rentende obligatielening ad f 150.000,- en een hypotheek ten bedrage van f 250.000,- à 7%. Hierbij kwam nog ruim f 58.000,- voor de overname van vee, machines, wagens, verpakkingsmateriaal, enz. Wat de heren kochten was slechts een deel van het in 1902 bij veiling verkregen landgoed. De inventaris van 19 juli 1908 vermeldt 84 ha terrein en bos, 34 ha weiland, het herenhuis en de oude boerderij; verder de grote en de vijfde koestal, tien woningen, een zuivelhuis, het kantoor, vijf hooibergen en twee wagenloodsen. De levende have bestond uit 127 koeien, 16 paarden en enkele varkens. Van hooiland aan de

Zuiderzeekust is geen sprake meer.

Het landgoed was volgens de opgave ingekrompen van 308 ha eertijds tot 118 ha. Niet veel minder dan rond tweederde was dus aan derden verkocht. En er moest nog meer vervreemd worden. Een op 23 april 1910 gedateerde ingekleurde kadasterkaart geeft de gewijzigde situatie weer. Het blijkt dat er vooral aan de westelijke en de oostelijke einden van het landgoed was gesnoeid. Een verkoop die per ultimo 1909 zonder nadere aanduiding onder het hoofd Vast Goed als f 183.497,80 winst geboekt staat diende om de veel te zware schuldenlast te verminderen. Deze verkoop betrof onder meer het herenhuis met park en achterliggend bos. Zandhoeve was al verkocht aan de pachter. De obligatielening komt dan niet meer voor op de balans en het bedrag van de hypotheek daalde.

Als buurman van het besnoeide landgoed verschijnt de N.V. Onroerend Goed Exploitatie Maatschappij 'Het Bosch van Bredius', opgericht 27 maart 1909. Deze verwierf grond oostelijk van de Bollelaan en ter weerszijden van de Oud-Blaricummerweg, vooral echter het zo even genoemde herenhuis met park en daarachter liggend bos, Bikbergen inbegrepen (dat in 1931 verkocht is aan het Gooisch Natuur Reservaat). Zij had als dochter het hotel van die naam dat tegenover het einde van de Brediusweg gebouwd werd, geopend is in maart 1910 en in maart 1945 door een bombardement werd verwoest.

De tweede belangrijke nieuwe eigenaar van afgestoten bezit was de al eerder genoemde bouwmaatschappij Tres die grond aan de Brediusweg en benoorden Bikbergen verworven had. Tenslotte blijkt dr Christian Wilhelm Janssen eigenaar van het bos tussen de Bollelaan en de huidige Van Woensel Kooylaan. Deze man kocht niet uit winst. Hij was een overtuigd begunstiger van de modelboerderij en toonde dit ook door in moeilijke tijden tienduizenden guldens aan het bedrijf te lenen. Door zijn toedoen zijn de rentelasten beperkt en werd het mogelijk tekort aan weiland door pacht of zelfs aankoop te vergroten.

In het laboratorium.

Wat Vos en Verbeek overhielden was het centrale gebied met de modelboerderij, de twee huisjes aan de brug in de Oud-Blaricummerweg, drie complexen weiland met sloten op afgegraven grond nabij de Amersfoortse straatweg en een drietal perceeltjes onder Thames. Bij elkaar genomen had dit een oppervlak van niet meer dan een kwart van hetgeen in 1902 geveild werd.

De combinatie Vos-Verbeek was geen gunstige. Beider doelstelling verschilde te veel. Floris Vos spreekt in een in 1917 gepubliceerde terugblik zelfs over een noodzakelijk geworden 'reconstructie op financieel gebied, welke tevens een einde maakte aan ondermijnenden invloed op het bedrijf'. Hiermee kwam een einde aan de menging van een min of meer speculatief werkende Vastgoed maatschappij met de exploitatie van een uit idealisme begonnen zuivelbedrijf.

Op 15 mei 1912 is opgericht de N.V.

Melkerij 'Hofstede Oud-Bussem'. Deze zou zich richten op het produceren en leveren van zuivere natuurmilk. Het kapitaal werd gesteld op f 100.000.— aan gewone aandelen en f 50.000.— aan preferente. Om winstbejag uit te sluiten werd in artikel 16 van de statuten vastgelegd dat het uit te keren dividend nooit meer dan 4% van het geplaatste kapitaal zou mogen bedragen. Zulks op initiatief van de al genoemde dr Janssen. Op zijn voorstel werd de invloedrijke hoogleraar in de gynaecologie en grondlegger van de moderne verloskunde, prof. Hector Treub, benaderd voor een commissariaat. Die bleek sterk geïnteresseerd in de doelstelling en is tot zijn dood in 1920 met Janssen en H.G.A. Elink Schuurman actief geweest in het college van commissarissen. Dit team werkte zeer gunstig, mede dankzij de energie die Floris Vos ontplooiide.

De melkerij trok allerwege de aandacht, ook in het buitenland. Er verscheen een brochure

met de titel *The farmstead of 'Oud-Bussem'*. Hiervan kwam ook een versie in het Italiaans uit. Er worden bezoeken van landbouwministers uit Engeland en Canada gemeld en zelfs van Sir Robert Baden Powell. En in 1917 wijdde het tijdschrift 'Neerlands Welvaart' niet minder dan 34 pagina's kwarto aan de Melkerij, met bijdragen van Treub, Floris Vos en Koning, royaal verlucht met foto's. De overdruk hiervan in het archief levert een welkome aanvulling op het ontbrekende in de documenten betreffende Oud-Bussem.

Het zuivelbedrijf (melkwinning, verwerking en distributie) heeft na de afslanking van de N.V. nog jaar in jaar uit verlies geleden. Er moesten percelen grond verkocht worden. Pas in 1918 kon men in de zuivelsector winst boeken en verder tot 1925 toe. Dividend kwam er niet uit, want in diezelfde jaren zorgden de beheerskosten van de N.V. als geheel voor aanzienlijke tekorten, dit mede door het aankopen van weiland, waarvan het oppervlak geleidelijk uitgroeide tot 44 ha. De schulden in hypotheekverband en andere liepen in die jaren zelfs op tot rond f 450.000,—. De afzet van melkprodukten was goed tijdens de betrekkelijk gunstige conjunctuur rond 1920, maar zakte op bijna fatale wijze terug in de daarop volgende jaren van bezuiniging. De veestapel werd drastisch ingekrompen.

Oud-Bussem geraakte in een crisissituatie. In 1925 kon men zich nog redden door voor rond f 35.000,— aan winst boven de boekwaarde bos te verkopen. Deze reserve was hiermee bijna uitgeput. Het jaar 1926 ontbreekt zowel in het balansboek als in het boek met de verslagen van aandeelhoudersvergaderingen. Wanneer op 2 maart 1927 aandeelhouders onder leiding van Janssen bijeenkomen wordt Floris Vos tot enig directeur herbenoemd onder uitdrukkelijke uitsluiting van anderen die op de titel aanspraak mochten maken. Besloten werd de naast Janssen fungerende commissarissen te ontslaan. Er was kennelijk een paleisrevolutie op gang geweest die niet doorging. Janssen heeft zich in zijn laatste levensjaar (hij overleed op 14 december 1927) zeer verdienstelijk gemaakt voor Oud-Bussem.

Hij kocht voor f 291.750,— van de N.V. 7,5 ha bos onder Huizen en 19,5 ha weiland, water en weg onder Naarden en Huizen. Voor zover onder Naarden liggend (4 ha) betrof het in 1912 verworven gebied; van het onder Huizen behorende was ruim 10 ha in 1920 door koop verkregen. Janssen kocht van Oud-Bussem met de bedoeling om haar lasten te verlichten en agrarisch gebied voor deze ter beschikking te houden. Dit veranderde niet door zijn dood, want in 1924 had hij bij testament zijn gehele vermogen vermaakt aan de Stichting Janssensfonds te Amsterdam. Deze kon Oud-Bussem steunen en heeft in 1931 het weiland voor een schappelijke prijs weer overgedaan. In 1927 is een statutenwijziging doorgevoerd die het mogelijk zou maken meer aandelen te plaatsen. De beperking in het uitkeren van dividend verviel (en daarmee een stuk idealisme). In het vervolg zou de vergadering van aandeelhouders jaarlijks beslissen over reservering, uitkering of andere bestemmingen van behaalde winsten. Het kapitaal bedroeg nominaal f 200.000,—, waarvan echter slechts f 46.000,— geplaatst was. Prompt kwamen er vette jaren. Over het boekjaar 1927/'28 werd 18% dividend uitgekeerd, het volgende jaar 35% en nog tweemaal 16%. Daarna begonnen de magere jaren weer, met oplopende verliezen. Begrijpelijk, gezien de in 1929 begonnen scherpe daling in de conjunctuur, het uitbreken van 'de crisis'.

Onder nieuwe leiding

Nu – we zijn in het jaar 1931 aangekomen – dienen we ons te richten op Niza Jeanette de Jongh, die na haar huwelijk met Floris Vos een rol ging spelen in de modelboerderij. Dit vooral omdat haar man nu vaak afwezig was in verband met zijn lidmaatschap van de Tweede Kamer.

Niza de Jongh werd geboren op 25 mei 1888. Zij was in eerste huwelijk getrouwd met dr Klaas Tjebbes, bioloog en gespecialiseerd in de cultuur van suikerbieten. Hiertoe woonde hij twee jaar in zuid-Zweden met zijn vrouw en de kinderen Anna, Erik-Jan en Tamme. In 1926 kwam zij gescheiden

naar Nederland terug. Anna bleef nog jaren in Skandinavië, trouwde daar en woonde tot na de Tweede Wereldoorlog in Noorwegen. Erik-Jan vertrok met zijn moeder, Tamme repatrieerde iets later.

Floris Vos en Niza de Jongh kenden elkaar toen al. Het contact kan gelegd zijn door de bietencultuur die in het Gooi een centrum had in de firma Kuhn en Co. Vos was namelijk met Klaas Tjebbes en anderen oprichter van de Hollandsch-Zweedsche Zaadmaatschappij voor de teelt van suikerbietenzaad, in 1924. Hij werd geroemd als de stichter van een 'vorbildliche Trocken- und Reinigungseinrichtung für diese Saaten'. De resultaten zijn in de boekhouding van Oud-Bussem te vinden.

Mevrouw Vos-de Jongh werd in 1931 tot onderdirecteur benoemd. Toen zij aantrad stond het zuivelbedrijf er slecht voor. De inventaris van maart 1931 telt niet meer dan 45 melkkoeien. En dat bij een stalruimte voor 184 stuks. Er moest snel en grondig ingegrepen worden. Dat gebeurde dan ook. Elk jaar groeide nu door aankoop van melkkoeien en door het aanhouden van eigen gefokt vee de veestapel. Binnen vijf jaar telde het bedrijf 70 melkkoeien en 35 jonge beesten. Dit betekende een gezonde groei naar de oude omvang. Daarnaast breidde Niza Vos het assortiment aan zuivelprodukten uit. We zien dan naast melk, karnemelk, boter en yoghurt verschijnen kaas, room, koffieroom, pap, hang-op, vloeibaar voedsel voor zuigelingen, nutromalt. Dit alles kon Oud-Bussem in 1935 leveren. Twee jaar later kwamen er ook dieetprodukten bij.

Ondanks deze inspanningen leverde het zuivelbedrijf in toenemende mate verlies op, deels veroorzaakt door de kosten van de filialen en verder door de zware rentelasten. Voorts door onontkoombaar wordende uitgaven voor onderhoud en vernieuwingen. Men bedenke wel dat Nederland in de jaren 1935/'36 in de ergste tijd van de crisis leefde en de koopkracht in alle lagen der bevolking daalde.

De financiën moesten gesaneerd worden. Hiertoe trok de N.V. de Twentse bankier G.J. Blijdenstijn aan. Hij werd in de

vergadering van aandeelhouders op 8 mei 1936 tot commissaris benoemd en zette zich er dadelijk toe om met harde hand te gaan regeren. Floris Vos vroeg onmiddellijk ontslag. Zijn vrouw volgde hem op. Blijdenstijn toonde zich bereid f 45.000,- te fourneren tegen niet meer dan 4 3/4% rente, te besteden aan noodzakelijke vernieuwingen. Hij wenste deze financiële injectie te gieten in de vorm van converteerbare hypothecaire obligaties plus voor f 2.000,- prioriteitsaandelen. De statuten kenden deze niet en dienden aangepast te worden. Dit is ook gebeurd.

Ter vergadering bleek, waarom de bankier de nieuwe categorie aandelen wenste. Hij eiste voor houders van deze het recht aan de algemene vergadering van aandeelhouders bindende voordrachten te doen toekomen voor benoemingen tot commissaris en directeur, tevens omtrent schorsing en ontslag, bovendien aangaande wijzigingen in kapitaal en statuten. Tenslotte wenste hij gedelegeerd commissaris te worden, dus het recht te krijgen zich met de dagelijkse gang van zaken te bemoeien. Aangezien Blijdenstijn alle prioriteitsaandelen voor zich reserveerde zou hij oppermachtig worden. Floris Vos maakte ter vergadering ernstig bezwaar tegen deze voorstellen. De hierop volgende woordenstrijd bleef onbeslist. Een maand later bleek Blijdenstijn bereid zijn eisen af te zwakken. Hij kon niet anders, want hij had te maken met het feit dat Vos toen alle geplaatste gewone aandelen bezat en zijn vrouw alle preferente. En Floris was niet gewend zich terzijde te laten schuiven als de gang van zaken hem niet zinde. Zijn zwakke punt was dat hij voor f 16.500,- debet stond in de boeken van de N.V. en zaken als benzine voor privé gebruik niet uit eigen zak betaalde.

In de statuten van augustus 1936 kreeg de vergadering van houders van prioriteitsaandelen slechts het recht voordrachten op te stellen en aanbevelingen te doen. Blijdenstijn slaagde er wel in alle prioriteitsaandelen (20 stuks à f 100,-) voor zich te reserveren. Zijn optreden heeft nogal wat beroering gewekt. Een der gevolgen was het tussentijds verdwijnen van zijn drie collega commis-

sarissen. In 1938 blijkt hij de enige nog zittende. Hij is vóór de Duitse invasie van mei 1940 naar Amerika vertrokken en een jaar later door de algemene vergadering van aandeelhouders eervol ontslagen.

De oorlogsjaren zijn voor de melkerij vrij gunstig geweest. Oud-Bussem was in die tijd een toevluchtsoord voor menigeen die er een tijdelijk onderdak zocht. Het zuivelbedrijf heeft zeer velen in de omgeving geholpen. Een lange lijst met handtekeningen van omwonenden die na de oorlog hun dank wilden betuigen toont dit.

Op 19 juli 1943 overleed Floris Vos. Hij had bij testament van 16 juni 1933 zijn tweede vrouw, Niza de Jongh, tot enige en algemene erfgenaam en executeur aangewezen. Deze kreeg hierdoor meer dan de helft van de uitstaande aandelen in handen. Zij had al vóór de dood van haar man haar jongste zoon Tamme (geboren in 1918) in het bedrijf gehaald. Wij zullen hem hierna met zijn gebruikelijke roepnaam Martijn duiden. Hij begon er in 1941 als boekhouder en werd in 1946 bedrijfsleider. Zoals zo velen deden, bezon hij zich in het laatste oorlogsjaar op hetgeen daarna zou moeten gebeuren.

Martijn Tjebbes richtte de aandacht op een aantal punten die de rentabiliteit van het zuivelbedrijf beïnvloedden. Een daarvan was het feit dat het zuivelhuis van de modelboerderij op veel te weinig melk draaide in vergelijking met de overal opgekomen coöperatieve en speculatieve ondernemingen. De produktie van melk, de verwerking en de distributie waren te kleinschalig. De eis van modelmelk – nu veel minder dringend dan vroeger vóór het tijdperk der hygiënisch werkende fabrieken – maakte Oud-Bussem te duur. De omzet was dus te gering. Het werd tijd om bijvoorbeeld machinaal melken in te voeren.

Voortzetting verantwoord?

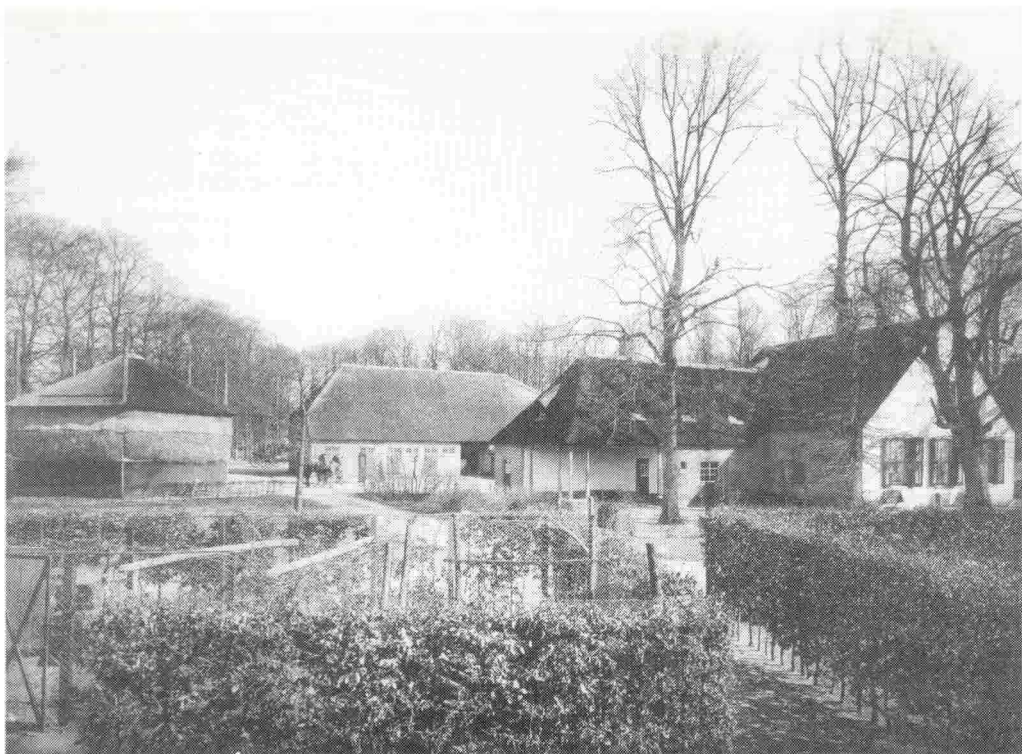
Op 26 februari 1948 is een buitengewone algemene vergadering van aandeelhouders van de N.V. Melkerij gehouden. De enige toen nog fungerende commissaris was niet aanwezig, want hij wenste af te treden. Niza Vos-de Jongh presideerde de vergadering

die werd bijgewoond door bedrijfsleider Martijn Tjebbes als secretaris. Moeder en zoon konden de zaken samen regelen, want hij bezat een gewoon aandeel (à f 5.000,-) en mevrouw Vos alle andere uitstaande aandelen. Niettemin is er volgens de notulen naar de letter van de statuten gewerkt. De houders van prioriteitsaandelen (dus mevrouw Vos) droegen Martijn Tjebbes voor als te benoemen directeur, stelden voor mevrouw Vos als zodanig ontslag te verlenen en haar tot commissaris te benoemen. Na schriftelijke stemming is aldus besloten. Zij zouden elk een salaris van f 4.000,- per jaar genieten.

Martijn Tjebbes vroeg zich al spoedig af, of het in de gewijzigde omstandigheden nog zin had zich te blijven presenteren als producent van modelmelk. Hij heeft doorgezet. In 1950 werd de Melkerij 'Hofstede Oud-Bussem' een gewoon boerenbedrijf dat zich alleen door de omvang van de veestapel en de grootte der gebouwen van boerderijen in de omgeving onderscheidde. Het grote zuivelhuis was nu niet meer nodig en werd op verzoek van de gemeente Naarden verbouwd tot vijf woningen.

In 1917 sprak Floris Vos van een 'monument waarvan – menselijkerwijze gesproken – niet kan worden verwacht dat dit ooit weder te gronde zal gaan'. Het ging daar nu toch op aan, ondanks het gestaag groeien van de veestapel. In de winter van 1949/'50 stonden er meer dan honderd koeien op stal en had het bedrijf circa 80 stuks jongvee. Ze werden verzorgd door 14 man, na mechanisatie door 8. Dit lag heel wat gunstiger dan in de jaren dertig, toen het personeelsbestand schommelde rond 25 à 30. Daar stond tegenover dat de melk nu niet meer dan de normale prijs opbracht.

Directeur Tjebbes slaagde er in het boekjaar 1952/'53 en het daarop volgende met een bescheiden winstje af te sluiten. Tevreden kon hij niet zijn, want Oud-Bussem kon de gezinnen (mevrouw Vos had haar dochter Anna met twee kinderen bij zich in huis gehaald) geen bestaan op het vereiste nivo bieden. Martijn Tjebbes zocht daarom bijverdiensten en werd directeur van het Reisbureau 'De Vrije Wereld', een stichting

De oude hofstede, gebouwd einde 18e eeuw.

van het NVV en anderen uit deze hoek, die zijn volle aandacht opeiste. Daardoor werd de situatie onhoudbaar. Op woensdag 29 februari en donderdag 1 maart 1956 veilde de Naardense notaris mr J. Winkel 135 stuks vee en de boerderij-inventaris. Mevrouw Vos nam het werk van de exploitatie van terreinen en gebouwen op zich. Zij zou het vermogen in vastgoed beheren, eventueel liquideren. Het experiment was achterhaald door de bij boeren en in zuivelfabrieken doorgevoerde hygiëne. En op basis van gewone melk kon Oud-Bussem nooit rendabel worden.

Afwikkeling

De aandeelhouders richtten zich niet op een snelle liquidatie van de N.V. Melkerij. Hier was voorzichtigheid geboden, omdat terreinen en gebouwen bij stijgende prijzen veel meer zouden opbrengen dan hun, na vele jaren afschrijven op vooroorlogse

kosten van verwerving, laag gestelde boekwaarde. Het balanstotaal beliep eind maart 1956 niet meer dan rond f 260.000,— tegen een hypotheek ten bedrage van f 108.800,—. Het betrof 94 ha grond met de oude boerderij, de door De Bazel ontworpen bedrijfsgebouwen en een aantal woningen. Een in 1925 achter de grote stal opgetrokken bedrijfsgebouw was kort na de Tweede Wereldoorlog door het bekende amateur-toneelgezelschap De Plankeniers overgenomen en als minitheater ingericht. Verkopen van grond en gebouwen op grote schaal en tegen de werkelijke waarde zou de fiscus gelegenheid bieden winsten duchtig af te romen door het heffen van vennootschapsbelasting.

Er is op 19 februari 1958 opgericht de N.V. Hofstede Oud-Bussem. Deze N.V. legde zich toe op verhuren en verpachten. Zij leverde regelmatig verliezen op gedurende de jaren waarin niet verkocht werd. Er zijn wel huren geïnd, maar hier stonden uitgaven

voor aanpassing van gebouwen tegenover. Er ontstond achterstand in het onderhoud van rieten daken en verwerk. Het keerpunt ligt in het jaar 1968, waarin mevrouw Vos overleed, met achterlating van een niet onbelangrijke schuld aan de N.V. Martijn Tjebbes werd toen enig directeur. Met hem begint het verkopen van grond en gebouwen. En tevens een reeks geschillen met de andere erfgenamen van zijn moeder. Men volgde zijn handelingen kritisch en dat meer dan hij als strikt eerlijk en zorgvuldig wikkend en wegend man verdiende. De kritiek groeide in de jaren met snel stijgende prijzen voor onroerend goed.

Er is in 1971 overwogen de gehele N.V. te verkopen aan bankier Pierson Heldring en Pierson. In verband hiermee volgde in januari 1973 omzetting van de N.V. in een B.V. Inmiddels konden de stalgebouwen tegen een zeer goede prijs verkocht worden aan de uitgeverij Strengtholt. Ze zijn daarna onder leiding van architect G. van der Pol gerestaureerd en fraai ingericht. Ze werden in juni 1972 in gebruik genomen.

Er was nu geld en er kwamen ook na het verkopen van de stallen nog flinke bedragen vrij. Bijvoorbeeld door de verkoop van de Zanderij aan Waterstaat. En uit vergoeding voor het vervallen van het dubbel schaarrecht, nadat de leden van Stad en Lande in 1971 besloten hadden tot opheffing van hun eeuwen oude instituut. De taxaties voor het resterende onroerend goed stegen onverwacht snel en daarmee groeide het gebrek aan vertrouwen bij sommige gerechtigden binnen de B.V. Uiteindelijk is Anna tevreden gesteld met een uitkering in geld en werd Martijn het eens met de erven van zijn overleden broer over toewijzing van enkele panden. Hierbij behoorde ook de oude boerderij, waarvan het bedrijfsgedeelte in 1974 afbrandde. Dit is nooit herbouwd, omdat de verschillende ontwerpen te kostbaar bleken.

In 1978 waren de aandeelhouders nog van plan de B.V. om te vormen tot een beleggingsmaatschappij. Daar is serieus aan gedacht, totdat de belastingadviseur aanraade de B.V. te liquideren. Dat is in

1979 gebeurd. En hiermee was het eens gekoesterde ideaal volkomen verleden geworden. Ons rest een gebouwencomplex van De Bazel, een waardevol monument.

Verantwoording

Het archief van Oud-Bussem na 1900 is eigendom van en berust bij Martijn Tjebbes die op Oud-Bussem woont en het ooit zal overdragen aan het streekarchief te Hilversum. Dat bezit reeds het oud-archief van het landgoed. Dit werd verwerkt door O.L. van der Aa in 'De historie van de hofstede genaamd Hooe of Oud-Bussem' (TVE jaagang 9, 1979, pp. 4-15).

Het archief van de modelboerderij bevat gegevens omtrent veilingen, akten van koop en verkoop van grond, van hypotheeken, contracten van pacht en huur. Voorts een complete reeks balansen en verlies- en winstrekeningen van 1908 af (ten dele voorzien van gedetailleerde gegevens betreffende de inventaris van het bedrijf) en notulen van aandeelhoudersvergaderingen van 1913 af. Ter aanvulling omtrent de beginjaren hebben we de uiterst waardevolle bijdragen die Floris Vos, prof. Hector Treub en dr C.J. Koning leverden aan 'Neerlands Welvaart' van 1917. Uit de latere jaren is vrij wat correspondentie bewaard gebleven. Van de loonadministratie is weinig over. Voor latere decennia kon Tjebbes aanvullingen geven, doordat hij zo lang op Oud-Bussem woonde en werkte.

Uit de tijd na de opheffing van het boerenbedrijf dateert een fotoboek met rapport van de Bond van Nederlandse Architecten, Kring Gooi (1967). En het plan voor de herbouw van de historische boerderij op het landgoed Oud-Bussem door G. van der Pol. Tenslotte mogen we erop wijzen dat Floris Vos, het modelbedrijf en de gebouwen meermalen in krante-artikelen zijn beschreven en beoordeeld. Hierbij beschikken we over een pakket knipsels, voor de eerste jaren uit het bestaan van het modelbedrijf over de leggers van de Gooi- en Eemlander in het streekarchief te Hilversum.

Oude tuinen in het Gooi

een onderzoek van de Nederlandse Tuinenstichting

A.J. Gorter-ter Pelkwijk

De Nederlandse Tuinenstichting werd opgericht in 1980.

Haar doelstelling luidt: het behoud en de bescherming van tuinen in Nederland, met name die van belang zijn door vormgeving, beplanting, cultuurhistorisch karakter en situatie. De stichting telt op het ogenblik ruim 1600 donateurs. Deze ontvangen enkele malen per jaar het tijdschrift *Tuin-journaal*. Ook zijn er jaarlijks donateursdagen met voordrachten en excursies. Een groep donateurs heeft zich bovendien beschikbaar gesteld als contactpersoon, om zo nodig te helpen bij activiteiten van de stichting. Het secretariaat is gevestigd te Amsterdam¹⁾.

Een van de activiteiten, waarbij vrijwilligers moesten worden ingeschakeld en waarover ik hier iets wil schrijven omdat ik er zelf aan heb deelgenomen, is het onderzoek van de kunsthistorica Bonica Zijlstra, op verzoek van de Nederlandse Tuinenstichting. De resultaten zijn meegedeeld in het in 1986 verschenen rapport 'Nederlandse Tuinarchitectuur tussen 1850 en 1940', met de ondertitel: 'waard om beschermd te worden'. Haar onderzoek werd door het Prins Bernhardfonds gesubsidieerd.

Doel was om door middel van inventarisatie op te sporen wat er in ons land nog aan bijzondere tuinen, voor particulieren aangelegd, te vinden is en in hoeverre het voortbestaan daarvan in gevaar is. Zo mogelijk zou de Tuinenstichting dan hulp willen bieden tot veiligstelling. Hoewel het onderzoek het hele land bestrijkt wil ik hier speciaal aandacht schenken aan wat daarbij naar voren is gekomen over oude tuinen in het Gooi, met name in de gemeenten Hilversum en Naarden.

Het spreekt vanzelf dat beperking bij het onderzoek noodzakelijk was. Op voorstel van drs C.S. Oldenburger-Ebbers, conser-

vator van de Centrale Bibliotheek van de Landbouwwuniversiteit in Wageningen, werd het beperkt tot een onderzoek naar de tuinarchitectuur tussen 1850 en 1940. Er werden in die periode veel belangrijke tuinen en buitenplaatsen aangelegd, die nu zijn gaan behoren tot een bedreigde groep. Tuinarchitecten die in deze periode door hun vele opdrachten van particuliere tuinbezitters naar voren kwamen, waren vooral Henri Copijn, Leonard A. Springer, Hugo A.C. Poortman, Dirk F. Tersteeg en John Bergmans. Tot deze vijf tuinarchitecten werd het onderzoek dan ook voorlopig beperkt.

Van Springer en Bergmans zijn vrij veel ontwerptekeningen aanwezig in de Afdeling Speciale Collecties van de Centrale Bibliotheek in Wageningen. Tuinen aangelegd door Tersteeg konden onder andere worden opgespoord via een herinneringsalbum. Bij het zoeken naar tuinontwerpen voor particulieren door Copijn en Poortman moest meer speurwerk worden verzet. De beschikbare gegevens werden in een kaartsysteem geordend.

Voor het achterhalen van de tegenwoordige adressen van al deze tuinen kon daarna een groot aantal donateurs van de stichting worden ingeschakeld. De gegevens, meestal overgenomen van in Wageningen aanwezige ontwerpen, waren in het algemeen zeer onvolledig. Een datum, de naam van een villa en al dan niet van een opdrachtgever waren de enige aanwijzingen. Verscheidene tuinen, waarvan wel degelijk tekeningen of zelfs foto's aanwezig waren, bleven tot nu toe onvindbaar.

Toch bleek het tenslotte mogelijk om per tuinarchitect chronologische werkenlijsten op te stellen en daaruit een groep 'te behouden tuinen' te selecteren. Een deel daarvan bleek dan nog in goede staat te zijn,

Tuin van Oud Holland te Hilversum van Henri Copijn

een ander deel kwam eventueel op een lijst 'te redden (te restaureren) tuinen'.

Om voor de laatst genoemde lijst in aanmerking te komen werden vrij strenge selectiecriteria toegepast. De voornaamste waren, dat de aanleg kenmerkend moest zijn voor de tijd van ontstaan en voor het werk van de betreffende tuinarchitect. Verder dat het huis, waarbij de tuin of het park was aangelegd, nog moest bestaan.

Om na te gaan wat er dan wel kenmerkend was in die periode behandelt het rapport in vogelvlucht de geschiedenis van de tuin-kunst, in Nederland en de omringende landen.

Geconstateerd wordt dat er veel onderlinge beïnvloeding is geweest. De in de eerste helft van de 19e eeuw gebruikelijke landschapsstijl werd in de tweede helft van die eeuw steeds meer tot de zogenaamde 'gemengde stijl', dat wil zeggen een rechtlijnige, geometrische aanleg rondom het huis, een meer natuurlijke aanleg met gebogen paden op het overige terrein. Vooral voor kleinere tuinen zou deze tenslotte overgaan in een door de schrijfster

van het rapport zo genoemde 'nieuwe architectonische stijl', een stijl die streeft naar eenheid van huis, interieur en tuin, waarbij nauwe samenwerking tussen architect en tuinarchitect geboden is.

Geconcludeerd wordt dat het moeilijk, zo niet onmogelijk, is om in het algemeen aan te geven wat er 'eigen' is in de Nederlandse tuinarchitectuur tussen 1850 en 1940.

In een speciaal hoofdstuk schrijft Bonica Zijlstra over 'Bloemen in tuin en park'. Het beschikbare plantmateriaal blijkt in de loop der jaren van karakter te zijn veranderd. De keuze nam sterk toe onder andere door introductie van nieuw materiaal uit andere landen. Zo ging men bijvoorbeeld over van bontgekleurde mozaïekperken op de veel natuurlijker vaste plantenborders of zelfs op wilde plantentuinen. Ook deze ontwikkeling was internationaal. Over de beplantingskeuze van de hier besproken tuinarchitecten valt uit de bewaard gebleven ontwerpen echter weinig op te maken. Dat is jammer, want de keuze en plaatsing van bomen en grotere heesters bepalen meer nog dan het padenverloop de structuur van een aanleg.

H.F. Hartogh Heys van Zouteveen, in de jaren dertig lector in de tuinkunst aan de Landbouwniversiteit te Wageningen, gebruikte hiervoor de term 'karakter-materiaal'. Daarnaast onderscheidde hij 'versieringsmateriaal', sierheesters en kruidachtige planten, voor het ontwerp van secundair belang. Uit de bewaard gebleven tekeningen valt meestal wel de verdeling van karakter- en versieringsmateriaal af te leiden, niet de soortenkeuze daar beplantingstekeningen vrijwel ontbreken. Van de vijf besproken tuinarchitecten is aanleg door Poortman voornamelijk te vinden in Gelderland en Overijssel, terwijl Bergmans vanuit zijn woonplaats Oisterwijk vooral in de provincie Noord-Brabant opereerde. De overige drie, Copijn, Springer en Tersteeg werkten daarentegen veel in het Gooi.

Omdat mijn bijdrage bestond uit het zoeken naar tuinen in Hilversum en Naarden, zult u alleen die in de hier volgende bespreking aantreffen. Als hulpbronnen stonden mij bij dit werk onder andere ter beschikking: een kaart van Hilversum en omgeving van 1906, een studierapport 1982 van de Provinciale Planologische Dienst van Noord-Holland, een architectuuronderzoek voor de Gemeente Hilversum door het Bureau voor Stedebouw ir F.J. Zandvoort B.V. te Amersfoort in 1983, oude adresboekjes uit het Cultureel Centrum De Vaart in Hilversum, gegevens van het kadaster en inlichtingen van oudere of vroegere bewoners.

Tuinen van Henri Copijn (1842-1923)

De tuinarchitect Henri Copijn leerde het vak in de praktijk op de Groenekanse kwekerij van zijn vader, die een architectenopleiding had gevolgd en zelf al tuinen aanlegde. Henri doorliep eerst een technische school. Zijn vroege ontwerpen kenmerken zich door de toen al traditionele landschapstijl, met gebogen paden, hier of daar een ovaal of rond bloemperk in het gras. Ideeën daarvoor deed hij waarschijnlijk op in tuinboeken zoals 'Tuinen, villa's en buitenplaatsen' van de Leidse hortulanus H. Witte, waarin voornamelijk voorbeelden van de Duitse

tuinkunst uit die tijd worden gegeven. Ook later bleef hij zich op Duitse voorbeelden inspireren. Rondom het huis ontwierp hij toen meestal een rechthoekige, geometrische aanleg, waarin bloemen een plaats konden vinden. Hij volgde daarbij toen dus de 'gemengde stijl'. Tenslotte ging hij steeds meer waarde hechten aan een eenheid van huis en tuin, zoals dat in de 'nieuwe architectonische stijl' gebruikelijk werd. Zijn ideeën uit die periode zijn te vinden in firma-catalogi van 1911-12 en 1914-15. Henri Copijn werkte een tijdlang samen met een halfbroer als 'Gebr. Copijn' en met zijn zoon Louis als 'Copijn en zoon'. De Copijns hadden een gedegen plantenkennis, speciaal van houtige gewassen.

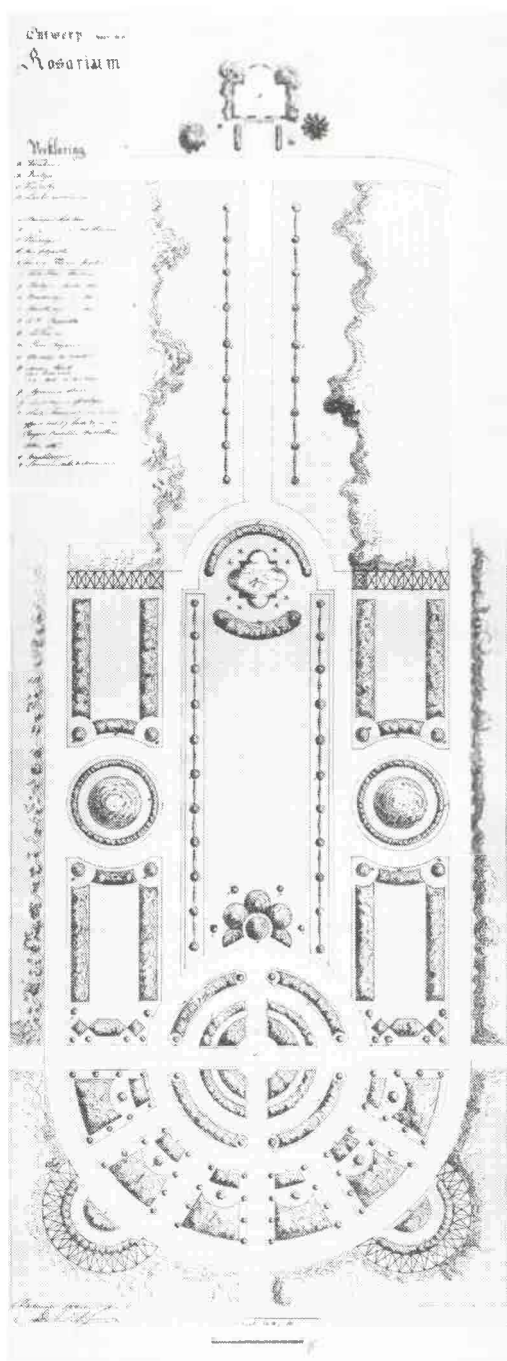
Hieronder volgt, in chronologische volgorde, een opsomming van de werken van Copijn in Hilversum zoals die te vinden zijn in het rapport, aangevuld met enkele bijzonderheden die bij het opsporingswerk naar voren kwamen.

Circa 1903 - 'Theobroma', Kroonlaan 54 te Hilversum. Opdrachtgever: dames Van Houten. Het huis, gebouwd in 1903, werd in 1953/54 afgebroken en vervangen door het flatgebouw 'Theobroma'. Het terrein werd verkaveld. Een voormalig houten koetshuis aan de Witte Kruislaan is enkele jaren geleden afgebrand. Er staan nog mooie oude bomen rondom het flatgebouw.

Circa 1903? - 'Quatrebras', kruising van de Bussumergrindweg met de 's-Gravelandseweg te Hilversum. Opdrachtgever: G. van Mesdag. Het huis is afgebroken en vervangen door een complex flatgebouwen. De bijbehorende houten stal in chaletvorm is nu als kapel in gebruik. Het terrein is sterk verkaveld. Mooie oude bomen omringen de nieuwbouw.

Circa 1906 - 'Oudt Hollandt', Steynlaan 9 te Hilversum. Opdrachtgever: J.W.F. Haverkamp. De naam staat nog gebeiteld in de pilaren van het toegangshek. Het oorspronkelijke huis is nu eigendom van Cinecentrum en was in gebruik bij de Stichting 'Hilversumse Gemeenschap'. Een zeer beperkt tuingedeelte is gespaard gebleven en wordt redelijk onderhouden. Hier en daar staat een mooie oude boom.

Circa 1908 - 'Wisseloord', aan de 's-Gravelandseweg op de hoek van de Wisseloordlaan te Hilversum. Opdrachtgever: M. Oswald. Het huis is afgebroken en niet vervangen. Het terrein is nu eigendom van een aannemer. Elk spoor van de vroegere luxueuze aanleg, waarvan nog aantrekke-

Ontwerp voor een Rosarium van Dirk F. Tersteeg.

lijke afbeeldingen bestaan, is verdwenen. Wel staan er nog mooie oude coniferen.

Circa 1915 - 'De Bremhof', Kraanvogelplein 1 te Hilversum. Opdrachtgever: mevrouw Pabst-Blijdenstein.

Het oorspronkelijke huis moest omstreeks 1964 wegens watersnood worden afgebroken. Het is door nieuwbouw vervangen. Er zijn nog duidelijke resten van de oude aanleg aanwezig al zijn daarin door de tegenwoordige eigenaar verschillende wijzigingen aangebracht. De staat van onderhoud is uitstekend.

Circa 1920 - 'Huize Inima', Gnoelaan 1 te Hilversum. Opdrachtgever: J. Mees.

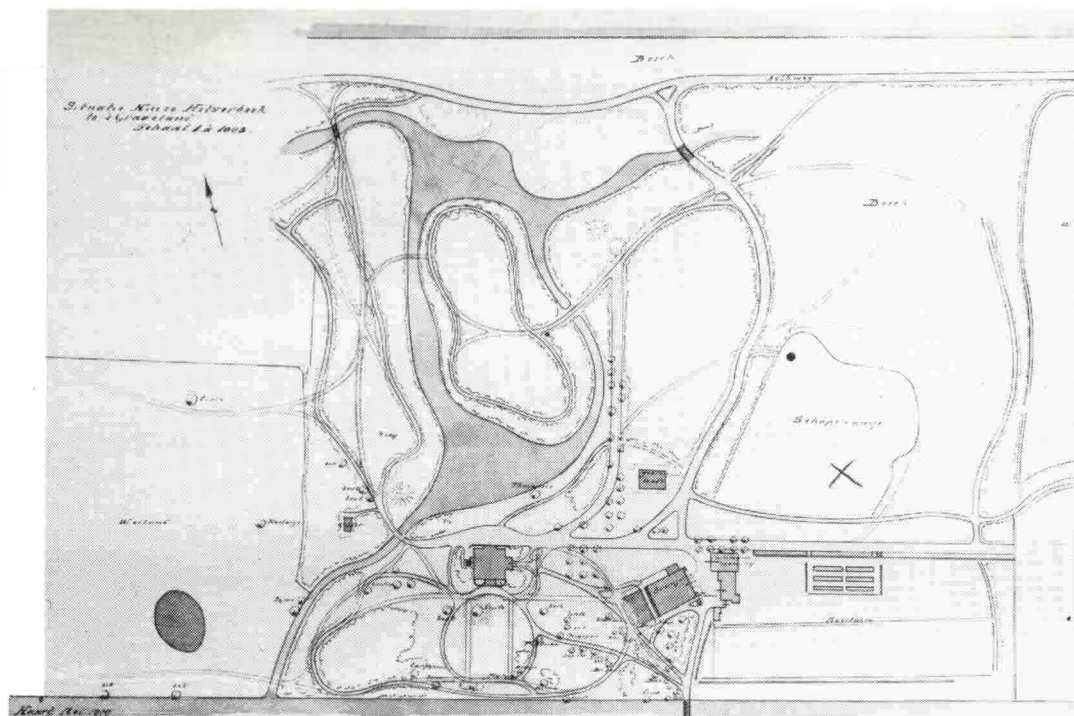
Dit zeer grote huis is nu eigendom van een Vereniging van Huiseigenaren en in vijf wooneenheden verdeeld. Er is op het terrein een tweede huis bijgebouwd ('s-Gravelandseweg 115). Van de oorspronkelijke aanleg is weinig over. De onderhoudstoestand is slecht.

Van de hierboven genoemde ontwerpen van Copijn komt volgens het rapport alleen de vroegere 'Bremhof' in aanmerking als 'te behouden tuin'.

Tuinen van Leonard A. Springer (1855-1940)

Over de levensloop van Leonard Springer zijn veel bijzonderheden bekend. Hij was de zoon van een kunstschilder, een oom was architect en van beiden stak hij veel op. Want de tuinbouwschool 'Linnaeus' op Frankendael in Amsterdam, die hij doorliep, was voornamelijk gericht op de praktijk van de tuinbouw. Het vak van tuinarchitect leerde hij door zelfstudie. Bij wijze van oefening deed hij bijvoorbeeld al vroeg mee aan prijsvragen, ook in het buitenland had hij al op twintigjarige leeftijd daarmee succes. Nadat hij zich, eerst in Hilversum, later in Haarlem, als zelfstandig tuinarchitect had gevestigd, nam zijn bekendheid geleidelijk toe. Een tijdlang was hij ook leraar in tuinkunst aan de Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool in Wageningen.

De stijl van Springer werd beïnvloed door voorbeelden uit Duitsland en Frankrijk. In eigen land is hij stellig geïnspireerd geweest door de in landschapsstijl aangelegde parken van de Zochers, Sr. en Jr. Zelf beoefende hij hoofdzakelijk de 'gemengde stijl', in later jaren ook de zogenaamde 'nieuwe architectonische stijl'. Hij probeerde vooral om zijn

Tekening voor een tuin bij Hilversum te 's-Graveland van Leonard A. Springer

ontwerpen te doen passen in de bestaande omgeving. Springer schreef veel, vaak vrij scherp gestelde artikelen over tuinkunst en over de juiste naamgeving van het beschikbare plantenmateriaal. Hij was een harde werker en de lijst van door hem gemaakte ontwerpen is lang.

De volgende door mij nagegane werken van Springer worden genoemd in het rapport:

1903 - 'Huize Avondzon', Witte Kruislaan 6 te Hilversum. Opdrachtgever: F.L. Wurfbaan. Het gemeentelijke architectuurrapport spreekt van 'Villa Oswalt'. In het huis is nu het Landelijk selectiecentrum van de gemeentepolitie gevestigd. Achter het huis verrees een logeergebouw. Een bijbehorende stal (?) aan de Van Hengellaan werd tot woonhuis verbouwd. Het diepe voorterrein van de plattegrond is blijkbaar verloren gegaan.

1904 - 'Pension Trompenberg', 's-Gravelandseweg, hoek Tromplaan. Opdrachtgever: onbekend. Op de kaart van 1906 staat het aangegeven als 'Trompenberg's Palacehotel'. Het is afgebroken en vervangen door een serviceflat. Er is geen tuinaanleg meer aanwezig, wel enig hoog geboomte.

1906 - 'villatuin', aan de Blesboklaan te Hilversum. Opdrachtgever: jhr E. Lopez Suasso.

In het rapport van de Provinciale Planologische Dienst is de plattegrond van het ontwerp aangegeven aan de buitenkant van de bocht in de weg, met het bijschrift: deze villa werd afgebroken en op het perceel werden 6 villa's gebouwd.

1909/10 - 'Villa Agrafoera', Steynlaan 16 te Hilversum. Opdrachtgever: C. Jeltjes.

In een bouwaanvraag voor een kasje in 1915 wordt gesproken over 'Huize Bagoe'. Dit huis is afgebroken. Het tegenwoordige grenst aan de achterkant dicht aan nieuwbouw van de VARA. Van een resterende tuinaanleg is weinig sprake meer.

Circa 1912 - 'Villa D'Olijftak', Rossinilaan 4 te Hilversum. Opdrachtgever: J.W. Hanrath.

Het huis werd door architect Hanrath gebouwd voor eigen gebruik. Op het bijbehorende terrein is recent nieuwbouw gepleegd. De huidige bewoonster drukte een eigen stempel op de resterende tuin.

1913 - 'De Bongerd', aan de Rijksweg van Naarden naar Bussum. Opdrachtgever: G.F. Dudok van Heel. Het huis is afgebroken en vervangen door een garagebedrijf.

1914 - '*villatuin*', Nieuweg 89 te Hilversum. Opdrachtgever: mejuffrouw C. Taddel. Het terrein ligt nu dus in het hart van Hilversum. Het huis is in 1984 afgebroken. Er was toen van tuinaanleg al geen sprake meer.

1915 - '*villatuin*', toegang aan de Heuvellaan te Hilversum. Opdrachtgever: familie Ramondt. In het nog aanwezige huis is een filmafdeling van de VARA gevestigd. Achter het huis diverse noodgebouwtjes en nieuwbouw met toegang aan de Heuvellaan. Behalve enkele opvallend mooie oude bomen is er van tuinaanleg niets overgebleven.

1915 - '*villatuin*', op de hoek van de Krugerweg en de Beethovenlaan te Hilversum. Opdrachtgever: J. Ketjen. Dit terrein lag vlak achter 'Quatrebras'. De situatie is hier sterk veranderd; er is geen bijzondere aanleg of beplanting aanwezig.

1919 - '*Hilverbeek*', Leeuwenlaan 7 en 9 te 's-Graveland. Opdrachtgever: jhr Six van Vromade. Deze in de 17e eeuw ontstane buitenplaats is nu eigendom van 'Natuurmonumenten'. Het huis wordt in tweeën bewoond. Aan Springers werk herinneren verschillende mooie boomgroepen. Later heeft ook Tersteeg hier gewerkt. Het terrein wordt goed onderhouden.

1920 - '*villatuin*', Utrechtseweg 12 te Hilversum. Opdrachtgever: L.F. de Greve. Het huis wordt nog particulier bewoond. De tuin werd kort geleden door een hoveniersbedrijf gerenoveerd. Forse exemplaren van diverse boomsoorten zouden nog van Springer afkomstig kunnen zijn.

Ongedateerd - '*villatuin*', hoek van de Vaartweg en de Paulus van Looaan te Hilversum. Opdrachtgever: F. Olie. Nieuwbouw van de Gooise M.T.S. ligt waarschijnlijk op voormalig terrein van dit niet meer bestaande huis. Er is enig oud geboomte.

Ongedateerd - '*villatuin*', Sweelincklaan 16 te Hilversum. Opdrachtgever: O. Faber. Het huis heet 'Walgaerde' en is nu in gebruik als tehuis voor geestelijk gehandicapten. Aan de achterkant is bijgebouwd, het achterterrein is ingekort en er is alleen nog een goed onderhouden maar niet karakteristieke voortuin.

Ongedateerd - '*Buen-Retiro*', Trompenbergerweg 4-6 te Hilversum. Opdrachtgever: W. Boissevain. Dit grote huis staat leeg en is zeer verwaarloosd. Het terrein is ingekort en er is geen tuinaanleg meer te herkennen.

Het is opvallend dat, hoewel het rapport een lange lijst geeft van 'te behouden tuinen' van Springer deze niet voorkomen in het Gooi.

Tuinen van Dirk F. Tersteeg (1876-1942)

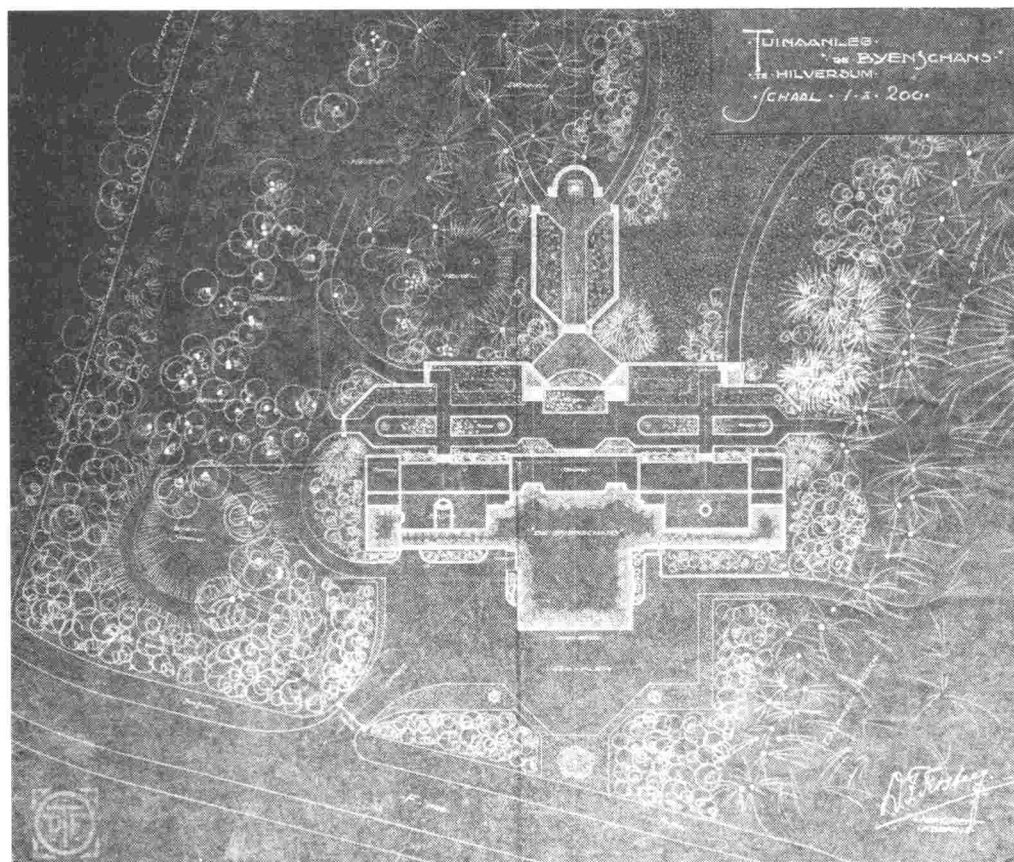
Ook Tersteeg bezocht in zijn jeugd de tuinbouwschool Linnaeus in Amsterdam, waarna hij ging werken op verschillende kwekerijen, ook in het buitenland. Samen met een broer begon hij zelf een kwekerij, die gelegen was op de hoek van de Rijksstraatweg naar Amsterdam en de Lambertus Hortensiuslaan in Naarden. Deze werd na de tweede wereldoorlog tot bouwterrein bestemd.

Op het gebied van de tuinarchitectuur was ook hij autodidact. Hij schreef in het begin van zijn loopbaan veel over zijn opvattingen over de tuinkunst en werkte graag samen met moderne architecten uit zijn tijd. De tuin beschouwde hij als een uitbreiding van het huis en hij werkte dan ook meestal rechtlijnig, in 'nieuwe architectonische stijl'. Door de vele bouwkundige elementen in zijn ontwerpen, zoals terrassen en bassins bleven zijn scheppingen in het algemeen langer behouden dan die van Copijn en Springer. Voor de opbouw van zijn beplantingen maakte hij graag gebruik van decoratieve vormen zoals strakke heggen, zuilvormige eiken en bolvormige acacia's. Ook de Ierse taxus komt vaak in zijn tuinen voor. Van hem konden onder andere de volgende tuinen worden opgespoord:

1906 - '*Sonnehoek*', hoek van de Zonnelaan en de Albertus Perkstraat in het Boomberggebied te Hilversum. Opdrachtgever: H. Schäper Claus. Het is nu eigendom van de stichting 'De Stolpe', een tehuis voor geestelijk gehandicapten. Er staan enige noodgebouwen op het terrein. Van tuinaanleg van enige betekenis is dan ook geen sprake meer.

1909/10 - '*De Beek*', Hinlopenlaan te Naarden. Opdrachtgever: Van Leeuwen Boomkamp. Het houten huis was als zomerhuis gebouwd. In verband met wegaanleg moest het worden afgebroken. Het bijbehorende bosterrein is nu van de Staat der Nederlanden en in beheer bij het Goois Natuurreservaat.

1913 - '*Rosarium*', aan de Peerlkamplaan te Hilversum. Opdrachtgever: jkvr. Willink. Dit was een ontwerp voor de vroegere overtuin van 'Villa Hofwerk'. Het huis is afgebroken en vervangen door flatbouw. Het rosarium is door een latere bewoner, de heer Kleyn van Willigen geschonken aan de gemeente Hilversum en is nu openbaar toegankelijk.

Blauwdruk van een ontwerp tuinaanleg bij de Bijenschans te Hilversum door Tersteeg

1913? - 'Vogelzangh', Nimrodlaan 12 te Hilversum. Opdrachtgever: G.H. Cremers jr. Het gaat hier om een van de oudste beeldbepalende villa's in het in 1899 aangelegde Nimrodpark. Het huis is nu in gebruik bij het Leger des Heils als bejaardentehuis voor dames. De nog aanwezige tuin bestaat uit een verdiept grasveld achter het huis waaromheen geboomte.

Circa 1916 - 'Sonneheerdt', Hertog Hendriklaan 8 te Hilversum. Opdrachtgever: onbekend. Nog in recente tijd was er in het huis een pension gevestigd, dat moest wijken voor een militair kantoor. Achter het huis is nog een oorspronkelijke tuinaanleg aanwezig, waarvan de symmetrie echter verbroken is ten behoeve van een volleybalveldje.

1917 - 'Lage Vuurscheweg', aan de Hilversumse kant van de snelweg Utrecht-Gooi. Opdrachtgever: Van de Wall Bake. Dit betreft een landhuis dat aan de Hilversumse kant

van de snelweg Utrecht-Gooi lag. Het is na de oorlog nog door Ambonezen bewoond geweest maar daarna afgebroken. Het terrein is onder de snelweg verdwenen.

1918 - 'Bijenschans', Sparrenlaan 20 te Hilversum. Opdrachtgever: onbekend. Het wordt particulier bewoond en de oorspronkelijke aanleg is nog goed herkenbaar. Achter het huis een terrassenstelsel met doorzicht tot op de Zuiderheide.

1921/22 - 'Uytwijck', Utrechtseweg 197 te Hilversum. Opdrachtgever: dr D.P. Hoyer. De aanleg van Tersteeg is nog goed herkenbaar aanwezig en de onderhoudstoestand is redelijk goed. Het oorspronkelijke huis is echter vervangen door vijf particulier bewoonde huizen.

1926 - 'Steinlaan 5 te Hilversum. Opdrachtgever: onbekend. Zoals zoveel grotere villa's in deze buurt is het huis

nu in gebruik bij Cinecentrum. Een aanbouw, parkeergelegenheid en een loodscomplex nemen het terrein in beslag. Enkele mooie oude bomen bleven gespaard.

1928 - 'Zuiderhof', Bollelaan 22 te Naarden.

Opdrachtgever: G.F. Dudok van Heel.

Het huis is thans in handen van de Stichting Tehuizen voor Gehandicapten en dient voor de huisvesting van geestelijk gehandicapte kinderen. De aanleg rondom het huis is nog typisch voor Tersteeg. Verwaarlozing bedreigt deze tuin.

1928 'Bollehoek', Beethovenlaan 41/43 te Hilversum. Opdrachtgever: Schülein.

Het huis wordt sinds 1949 in tweeën bewoond. De aanleg van Tersteeg is in principe nog aanwezig maar een scheidende muur en beplanting delen het achterterrein in tweeën, waardoor de symmetrische aanleg niet meer tot zijn recht kan komen. De staat van onderhoud is vrij goed.

1928 - Thierensweg 32 te Naarden. Opdrachtgever: Haverman.

Het huis wordt particulier bewoond. Ondanks verwaarlozing is dit nog een aantrekkelijke en voor Tersteeg typische tuin.

Circa 1930 - 'Spijkerpolder', Witte Kruislaan 8 te Hilversum. Opdrachtgever: E. Luden.

Op een stafkaart van 1908 was deze naam terug te vinden. Sinds 1962 heet het huis 'De Leerkamp', naar de stichting die het nu in gebruik heeft voor het huisvesten van gehandicapten. Het bijbehorende terrein is sterk verkaveld. Van een bijzondere tuinaanleg is geen sprake meer.

Op de lijst 'te behouden tuinen' vermeldt het rapport voor Hilversum 'Sonneheerdt' en 'Bijenschans', voor Naarden 'Zuiderhof' en 'Thierensweg 32'.

De drie hier behandelde tuinarchitecten hebben gemeen dat zij autodidact waren en over een grote plantenkennis beschikten. Daarvan hebben zij stellig een kundig gebruik gemaakt. In de voormalige tuinen die bezocht werden stonden vaak bijzonder mooie exemplaren van onder andere beuk, eik, berk, tamme kastanje en paardekastanje en ceder. In Tersteeg-tuinen stond soms nog een Ierse taxus of een zuilvormige eik op een strategisch punt. Maar geconstateerd moet worden dat tuinarchitectuur toch wel een zeer vergankelijke kunst is. Beplantingen groeien op en moeten worden onderhouden. Dit gebeurt dan dikwijls niet meer volgens de ideeën van de ontwerper. Vaak verandert de bestemming van het terrein. Verkaveling,

wegenaanleg, loodsgebouw als gevolg van gewijzigde woonbestemming zijn veel voorkomende verschijnselen. Des te waardevoller zijn tuinen en parken die tot nu toe aan een dergelijk lot zijn ontkomen. Bekeken zal worden hoe de Nederlandse Tuinenstichting in bepaalde noodsituaties bij kan springen.

Dit verslag omvat maar een heel klein gedeelte van het landelijke onderzoek. Het rapport van Bonica Zijlstra biedt uiteraard veel meer.

NOOT

- *) Belangstellenden kunnen het rapport van Bonica Zijlstra bestellen bij het secretariaat van de Nederlandse Tuinenstichting, Prinsengracht 610, Amsterdam, in de ochtenduren telefonisch bereikbaar onder nummer: 020 - 235058.

Paddestoelen in het Gooi verschijnen en verdwijnen

J. Daams

Inleiding

In dit tijdschrift zijn reeds enkele artikelen verschenen, die aan de plantengroei en de vogelwereld van het Gooi gewijd waren. De volgende bijdrage behandelt de paddestoelenflora van dit gebied. Dit is niet eenvoudig, omdat de wetenschap die zich met de paddestoelen bezig houdt, de mycologie, nog betrekkelijk jong is.

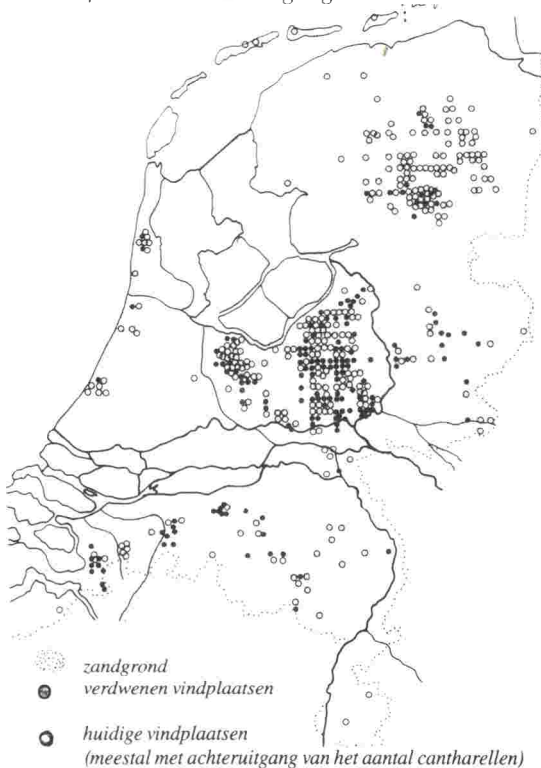
In Nederland bestaat een vereniging die zich met de studie van de paddestoelen bezig houdt. Dit is de Nederlandse Mycologische Vereniging (N.M.V.) die pas sinds 1908 bestaat en ruim 300 leden telt, in tegenstelling tot de veel oudere Kon. Ned. Botanische Vereniging. Terwijl er al sinds twee eeuwen honderden herbaria beschikbaar zijn die een goede weerspiegeling geven van alles wat er aan planten in Nederland voorkwam en nog voorkomt. De kennis van de flora en ook de veranderingen daarin is dus veel groter dan bij de paddestoelen het geval is.

Dankzij, helaas schaarse, oude gegevens en vooral het onderzoek dat in de laatste jaren is uitgevoerd, is het toch mogelijk enig inzicht te krijgen in de verspreiding en de veranderingen in de zwammenwereld en we kunnen tot conclusies komen die ook voor degenen die zich niet speciaal met het onderwerp bezig houden de moeite waard zijn.

Situatie

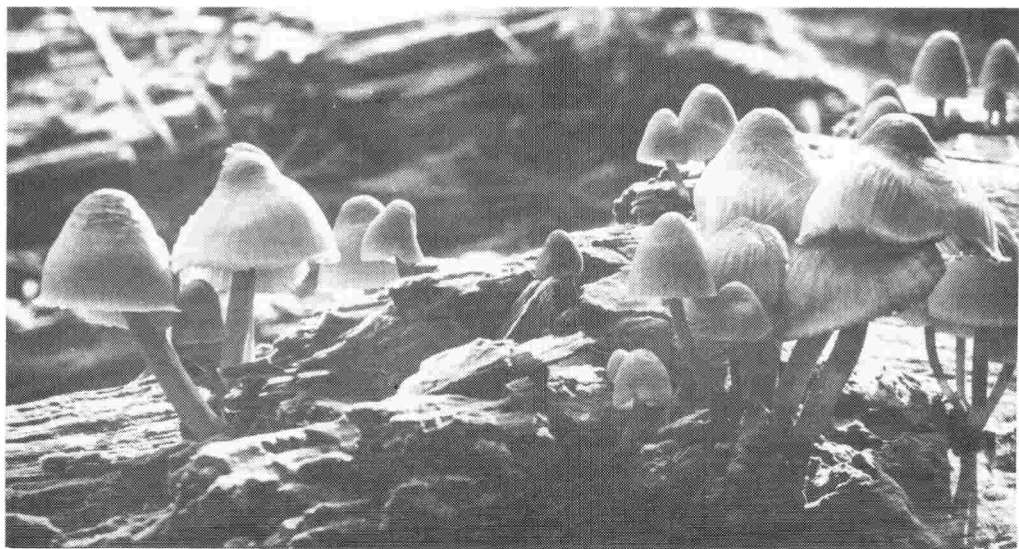
In 1918 is door de N.M.V. een lijst van de toen in ons land bekende hogere paddestoelen uitgegeven, waarin ongeveer 1500 soorten worden opgesomd¹⁾. In een in 1984 gepubliceerde 'Standaardlijst van Nederlandse Macrofungi'²⁾ (Macrofungi zijn zwammen, groter dan 1 mm) komt dezelfde

Kaartje van de achteruitgang van de Cantharel.

groep met 2481 soorten voor. Alle groepen tezamen tellen 3278 soorten. Deze enorme toeneming van het aantal soorten is te danken aan sterk toegenomen kennis op dit gebied. Vooral de systematici, tegenwoordig ook wel taxonomen genoemd, houden zich hiermee bezig. Verder zijn in onze tijd vooral ecologen betrokken bij het uitgebreide onderzoek van allerlei vegetatietypen, waarbij ook de paddestoelenflora is opgenomen. Dit betekent ook dat veranderingen, zoals vooruitgang en helaas maar al te vaak achteruitgang, nu veel vroeger dan eertijds gesignaleerd kunnen worden.

Sinds 1982 is een werkgroep Paddestoelenkartering van de N.M.V. in samenwerking

Grote bloedsteel mycena.

met het Staatsbosbeheer, het Rijksinstituut voor Natuurbeheer (RIN) en het Biologisch Station van de Landbouwniversiteit bezig met het verzamelen en bewerken van inventarisatiegegevens.

Vooral de achteruitgang van de paddestoelenflora is de laatste jaren sterk in de publiciteit gekomen, niet alleen in Nederland maar ook in de omliggende landen. Goed gedocumenteerde bijdragen zijn er echter nog weinig. Alleen de achteruitgang van de Cantharel wordt sinds 1976 uitgebreid door het Rijksinstituut voor Natuurbeheer onderzocht. De achteruitgang hiervan is vooral tot het publiek doorgedrongen door het feit dat men tot voor enige tientallen jaren in een gunstig seizoen de Cantharel massaal kon verzamelen. Het verdwijnen ervan heeft geleid tot de opvatting dat de oorzaak in het massale plukken gezocht moet worden.

De resultaten van acht jaar onderzoek werden besproken en gepubliceerd op een symposium van de Floracommissie van de N.M.V. (1984)³⁾.

De conclusies van dit onderzoek zijn, kort samengevat, de volgende:

1. Het plukken.

Een verband met het plukken kon niet worden aangetoond. De Cantharel

verdween namelijk ook op plaatsen waar helemaal niet werd geplukt.

2. Grondwaterstandsverlagingen.

Een algemeen direct verband kon niet worden aangetoond. Het is een soort die zich altijd al op droge plaatsen het beste thuisvoelt. Incidenteel echter zou het verlagen van het grondwaterpeil wel van invloed kunnen zijn, namelijk daar waar deze bijzonder sterk is.

3. Verandering van standplaats.

a. Natuurlijke veranderingen.

1. Bij het ouder worden van de bossen wordt de strooisel- of humuslaag dikker. Op een dik humuspakket vindt men geen Cantharellen meer.
2. Op plaatsen waar gras, bosbes of kraaiheide zich sterk uitbreidt, gaat de Cantharel sterk achteruit.

b. Veranderingen in beheer.

1. Veel van de vroegere eikehakhoutbosjes hebben zich tot opgaande eikebossen ontwikkeld. In deze bossen vindt men een dikke strooisel- of humuslaag, waardoor het biotoop voor de Cantharel ongeschikt is geworden.
2. Beëindigen van het weghalen van het strooisel in de bossen voor

gebruik in de landbouw, vroeger algemeen. Gezien de voorkeur van de Cantharel voor humusarme grond heeft dit ook bijgedragen tot achteruitgang van deze soort.

4. Luchtverontreiniging.

- a. Er is een duidelijk verband tussen het ruimtelijk patroon van achteruitgang van de Cantharel en luchtverontreiniging. De toeneming hiervan in de vorm van 'zure regen' kan, naast verzuring van de bodem, ook verrijking (stikstofbemesting) veroorzaken. Beide factoren kunnen verantwoordelijk zijn voor de achteruitgang van de Cantharel.
- b. In enkele proefvlakken, waar de Cantharel gedurende de periode van onderzoek achteruitging, veranderde de vegetatie zeer snel (in 2 jaar tijds). Bij zo'n snelle verandering zouden naast de natuurlijke successie echter ook andere factoren een rol kunnen spelen, waarbij men in de eerste plaats denkt aan de invloed van luchtverontreiniging.

Dit enkele voorbeeld laat reeds zien hoe gecompliceerd het onderwerp is. Momenteel wordt veel onderzoek uitgevoerd naar de achteruitgang van de zogenaamde 'mycorrhiza' paddestoelen. Dit zijn de soorten die samen met bomen en struiken voorkomen. Er bestaat een intensief contact tussen zwam en wortelstelsel ten behoeve van een uitwisseling van stoffen, waardoor de boom of struik bijvoorbeeld bepaalde mineralen krijgt toegevoerd, terwijl bijvoorbeeld suikers voor de schimmel ter beschikking komen.

Boleten (Eekhoortjesbrood), Ridderzwammen, Melkzwammen en Russula's behoren onder meer hiertoe. Enkele soorten uit deze geslachten zijn sterk achteruitgegaan, vooral die in zure, arme milieus voorkomen. In weilanden heeft men ook een vermindering van het aantal soorten geconstateerd. Mensen die daar paddestoelen zochten voor een maaltijd is dit niet ontgaan. Voor de oorlog en ook in de eerste jaren daarna wisten zij dat zij volop Cham-

pignons en Weidekringzwammen in de weilanden konden aantreffen. Aangezien tegelijkertijd de mechanisatie in de landbouw en veeleelt toenam werd het achteruitgaan van deze soorten wel toegeschreven aan het verdwijnen van de paarden uit de weilanden. De werkelijke oorzaak was echter de toeneming van de bemesting in de weilanden. Vele soorten paddestoelen zijn daar bijzonder gevoelig voor.

Andere soorten zijn echter heel duidelijk vooruitgegaan, in hoofdzaak soorten die zich in voedselrijke milieus thuisvoelen. Een sterke vooruitgang kan landelijk worden vastgesteld voor houtbewonende zwammen, zowel voor parasitische als saprofytische soorten. De eerste tasten levende bomen en struiken aan, de tweede groep leeft op dood organisch materiaal.

Bijzonderheden over deze voor- en achteruitgang zullen hieronder verder nog ter sprake komen.

De situatie in het Gooi

Ondanks alle verstedelijking van het Gooi is er nog altijd een grote verscheidenheid aan milieus te vinden. In de publicatie van de Vrienden van het Gooi, 'De Toekomst van de Gooise Natuurgebieden'⁴⁾ wordt hier uitgebreid de aandacht op gevestigd. Van de grootschaligheid uit het begin van deze eeuw is niet veel meer over. Het grootste aaneengesloten heidegebied, de Bussumer- en Westerheide telt ongeveer 500 ha. De verstedelijking heeft de grootschaligheid overgenomen. Dit heeft een enorme verandering veroorzaakt, een achteruitgang op allerlei gebied, ook van de mycoflora. Enkele gegevens uit de literatuur maken dit duidelijk. Prof dr Th. Stomps, bekend Amsterdams botanicus, hield in 1951 een lezing over '50 Jaar natuurstudie in en om Amsterdam'⁵⁾, waarin hij over het Gooise heidelandschap het volgende zegt:
En dan de natte heide, die men in het begin van deze eeuw vond, rechts van de spoorweg Bussum-Hilversum, te beginnen bij den watertoren aan het einde van Bussum waar Drosera's (zonnedauw) welig tierden. Het begin is nu afgesloten, het einde in een

Eلزeweerschijnzwam.

zweminrichting veranderd en het was in latere jaren slechts de merkwaardige Lobelia Dortmanna, die groeiend langs de rand van de nieuwe verkeersweg in de laagte naar Hilversum, enige vergoeding bood voor het gemis. Ook wil ik nog even wijzen op de rijkdom aan paddestoelen van het Gooi. Ik placht daar elk najaar een paar excursies met de biologische studenten te houden en h  t is werkelijk geen kunst om op een geschikte dag een buit van bijvoorbeeld 160 soorten in zijn mandje mee naar huis te brengen. Daarbij zijn dan soms de fraaiste soorten, zoals de Craterellus cornucopioides (de hoorn van overvloed), die ik mij van een plekje naast de Laarderweg herinner.

De door Stomps genoemde 'Hoorn van overvloed' is nadien nooit meer in het Gooi aangetroffen. Het is een in ons land mogelijk uitgestorven soort die enigszins kalk- en leemhoudende grond nodig heeft. Die voorwaarde is in de buurt van het St.Janskerkhof wel aanwezig, gezien de vroegere groeve aldaar, waar nog steeds soorten

voorkomen die bekend zijn van leemhoudende grond. Een soort als de Hoorn van overvloed is een duidelijke indicator voor een dergelijk milieu. De mycoloog weet, dat als hij deze paddestoel vindt, hij nog andere, voor dit milieu karakteristieke soorten kan verwachten. Niet zo lang geleden is op de deels met dennen beplante leemhoudende bodem bij de groeve 'Koppel' massaal een in dit milieu thuishorende, mooie, vrij grote bekerzwam, *Helvella leucomelaena*, aangetroffen, een in ons land heel zeldzame soort.

Leembodems, dikwijls klein in oppervlak, komen op enkele plaatsen in het Gooi voor, bij de Tafelberg, op de Bussummer- en de Zuiderheide.

Uit 1911 dateren enkele opmerkingen van De Vrankrijker in zijn 'Jong leven in een oude dorpskern'⁶⁾. Hij schrijft dan: *Mijn eerste oefening (in het schaatsen) begon op de Hilversumse Meent, die nog niet geëgaliseerd was. Men trof daar een heuvelig landschap met weinig gras, veel biezen, riet en heide; ook gentianen, zonnedauw en andere planten van een zandige natuurweide, die in de verte afliep en onderging in een veenmoeras. In de winter stond daar meestal een deel blank en er lag spoedig ijs.*

In een gebied, zoals hier wordt beschreven, komt een heel eigen, rijke mycoflora voor die ter plaatse nu geheel is verdwenen, afgezien van enkele fel gekleurde wasplaten, die elders in het Gooi op vochtige plaatsen nog voorkomen. Ook in de aan de Meent grenzende Laegieskamp onder Bussum komen nog enkele veensoorten voor. Gelukkig zijn deze soorten in het Naardermeer nog rijk vertegenwoordigd.

Uit de vele plaatsnamen, die met veen te maken hebben, is af te leiden dat die veenflora in het Gooi aanwezig was. Schrijver dezes weet zich uit de dertiger jaren nog zo'n terreintje te herinneren. Dit lag langs de toenmalige Loosdrechtseweg, dichtbij de ingang van Zonnestraal. Het was een klein vennetje met een vrij dichte veenmosbegroeiing, met zonnedauw en gentianen, waartussen talrijke veenzwammetjes als *Omphalia*'s, *Conocybe*'s en *Lyophyllum*s voorkwamen. Ook in de

Kerkelanden, bij Hoorneboeg en elders kwamen deze vochtige terreintjes voor. In zijn artikel in 'De Levende Natuur' in 1966⁷⁾ vertelt prof. dr V. Westhoff in 'Uitweiding over een Inwijding' over zijn botanische en mycologische herinneringen aan het Gooi. Hij vergelijkt de toestand in 1966 met die uit het begin van de jaren dertig en ziet dan een duidelijke achteruitgang van de Cantharel of Hanekam, van de Vliegenzwam, sommige Boleten enz. In die jaren zag hij nog bijzondere soorten als Indigo-boleet, Parasietboleet of Aardappelbovisten, Kleine Stinkzwam en nog enkele andere soorten, die hij nu niet meer aantreft. Over de oorzaken van de achteruitgang zegt hij:

Het is geen uitgemaakte zaak, in hoeverre de achteruitgang van de mycoflora in de randstruwelen van de dorpen speciaal aan de bospest (vogelkers) te wijten is; hierbij kan een rol spelen, dat de zwammen al zoveel jaren intensief worden verzameld, zowel voor consumptie als vooral ook voor tentoonstellingen (zie echter boven) en bovendien zou die achteruitgang ten dele slechts schijn kunnen zijn, doordat ik mijn voormalige jachtterrein tegenwoordig niet meer dan incidenteel kan bezoeken.

Hij is in elk geval genuanceerd in zijn uitspraken. Hij heeft zeker gelijk als hij zegt dat door bospest de mycoflora achteruitgaat. Waar deze sterk uitbreidt verdwijnen de paddestoelen. Wat zijn bijzondere vondsten betreft: die komen gelukkig nog altijd voor. De door hem genoemde soorten waren altijd al bijzonder.

Helaas zijn de genoemde bronnen beperkt. Toch beschikken we over voldoende gegevens om te komen tot een enigszins betrouwbare schatting van het aantal uit het Gooi bekende soorten. Door enkele mycologen zijn enkele gebieden goed onderzocht. De schrijver van dit artikel heeft zich gedurende vele jaren met de paddestoelen van een paar 's-Gravelandse buitenplaatsen en van het Spanderswoud beziggehouden.

In de buitenplaatsen heeft hij circa 800 soorten kunnen vaststellen, in het Spanderswoud ongeveer 550. Voor een betrekkelijk

klein gebied langs de Laarderweg, omgeving St. Janskerkhof en Groeve Koppel heeft een Hilversumse groep onder leiding van de heer J. Frencken een lijst met circa 350 soorten kunnen opmaken. We kunnen voor het hele Gooi veronderstellen dat het totaal aantal van in dit gebied voorkomende soorten zeker meer dan 1000 zal bedragen. Landelijk gezien is dit een niet gering aantal. Dit wijst op een grote diversiteit, een verscheidenheid, die een paddestoelenkenner alert doet zijn op verschijnselen als achter- en vooruitgang van de mycoflora. Enkele voorbeelden tonen dit aan.

De oude kust van de Zuiderzee

Ouderen onder ons weten zich de kust uit de tijd voor de afsluiting nog wel te herinneren met de duintjes in de buurt van Huizen, de grote velden met Zeeaster, de vele Blauwe Zeedistels en Kruisdistels. Er zijn nog slechts resten van over. Ook van de paddestoelen die in dit landschap thuis hoorden. De zo merkwaardige Duinstinkzwam, ook wel Reukloze of Viooltjes Stinkzwam genoemd, kwam er toen nog voor, zij het zeldzaam, evenals enkele Aardstersoorten uit de duinstreek. Relicten uit die tijd zijn nog enkele Parasolzwammen. Op de wortels van Kruisdistels kwam een verwant van de Oesterzwam voor die nog wel eens voor de dag zou kunnen komen: er is namelijk nog een uitbundige vegetatie van deze plant op de Zanddijk, een staatsnatuurmonument ten oosten van Naarden. Daar is ook nog schraal weiland aanwezig met vele bijzondere paddestoelsoorten die in de bemeste weilanden van tegenwoordig vrijwel overal zijn verdwenen. Zoals de vaak in grote heksenkringen voorkomende Paarssteel Schijnridderzwam, toen algemeen op de meenten, nu heel zeldzaam.

De nu zo moerassige, met wilgen en riet begroeide strook tussen Naarden en Huizen met de aangrenzende bosjes, vooral bij het landgoed Oud-Naarden, kent een geheel nieuwe ontwikkeling van rijke milieus. Al vele jaren achtereen komt daar in goede seizoenen de in ons land zeldzame Spechtinktzwam voor. Als er elzen en wilgen

groeien komen de deze bomen begeleidend soorten, waaronder de mooie Lila Melkzwam, vrij snel te voorschijn.

De heiden

Voor de schaarse, overgebleven heidevelden kan alleen maar een klaagzang worden aangegeven. Vermindering van het oppervlak, verdroging, vergrassing, effecten van de zure regen, toenemende begroeiing met vliegdennen en bebossing hebben zo toegeslagen, dat er niet veel goeds meer over te vertellen is. De oudere paddestoelenzoekers weten zich nog te herinneren dat enkele mooie Stekelzwammen vrij algemeen waren. Nu zijn ze helaas totaal verdwenen. Een mooi zachtgeel koraalzwammetje, het Heideknotszwammetje, was bepaald algemeen. Nu is het heel zeldzaam, behalve op het oude terrein op en om de voormalige groeve Oostermeent, tussen Blaricum en Huizen. Ook op botanisch gebied is dit terrein heel bijzonder. Het is het enige vochtige heidegebied in het Gooi, waar nog verscheidene elementen uit het verleden voorkomen. De vele plaatsen waar in het afgelopen seizoen het genoemde knotszwammetje was te vinden vormen een duidelijke aanwijzing voor de waarde van dit terrein. Het is niet groot (ongeveer 10 ha) en eigenlijk niet anders dan een reconstructie van het vroegere gebied, dat dankzij de vrij hoge waterstand botanisch en mycologisch een beeld biedt van een toestand van zo'n 50 jaar geleden.

Waar de heide met vliegdennen begroeid is komen nu nog enkele boleten voor, echter niet zo massaal meer als 50 jaar geleden, toen enorme aantallen Koeien-, Bruine ringen Geschubde boleten waren te vinden. Het zijn slechts schaarse verschijningen, evenals de door paddestoeleneters zo gewaardeerde Gele ridderzwam, de zo scherpe Rossige melkzwam etc. Behalve door verdroging wordt het verdwijnen van deze zo nauw met de Den verbonden soorten wel toegeschreven aan de zure regen, alhoewel ook hier natuurlijke successie een rol speelt. Op de heidevelden is Pijpestrootje een algemeen gras, waarop in sommige natte

Appellrussula.

jaren nog massaal Moederkoren voorkomt, ongeveer 1 cm lange en 1 mm dikke purperbruine lichaampjes, waarvan de vorm op rogge, vroeger ook hier veel voorkomend, een tragische reputatie heeft als veroorzaker van het 'feu sacré' oftewel het Anthoniesvuur dat tot gangreen leidde.

Bossen

De loofbossen in het Gooi zijn op vele plaatsen nog rijk aan paddestoelen, hoewel vele soorten, en dit zijn dan voornamelijk de intensief met bomen samenlevende mycorrhiza-zwammen, sterk zijn achteruitgegaan. Voor de Cantharel is dit reeds gesignaleerd. Deze achteruitgang is vooral duidelijk te zien in de na de oorlog niet meer onderhouden eikehakhoutbosjes, waar, naar men aanneemt, de dikke strooisellaag een oorzaak is. In het Spanderswoud is dit heel duidelijk. De dichte stand van de bomen en de droge zomers uit de jaren zeventig zijn oorzaak van een sterk afgenomen weerstand van de bomen tegen een parasiet als de Honingzwam, hetgeen leidde tot een enorme toeneming van deze Honingzwam, die soms bij duizenden te vinden is. De

toeneming van houtzwammen was ook vast te stellen bij de Reuzenzwam op oude beuken. Vooral na de droge zomer van 1976 is deze soort op vele plaatsen bijzonder sterk toegenomen. Nu er in het bosbeheer een wijziging is gekomen, waardoor oud hout blijft liggen, vertoont een aantal houtzwammen een grotere numerieke ontwikkeling. Een voorbeeld daarvan is de Groene schelpzwam, die voor de oorlog, voorzover bekend, niet voorkwam doch nu vrij algemeen is te noemen.

Op vele plaatsen komt een rijke paddestoelenflora voor die dikwijls wordt bepaald door allerlei 'gradiënten', op plaatsen waar allerlei overgangen in de bodemomstandigheden aanwezig zijn. Bijvoorbeeld door de vochtigheid, een toeneming van de beschikbare mineralen, de eigenschappen van de strooisel- of humuslaag, enzovoort. Dit is dikwijls opvallend bij wegbermen of paadjes, bij lage, iets vochtiger plaatsen. Bij de zandsloten, onder andere in het Spanderswoud, komen plaatsen met kleine elzebosjes voor, waar dan de typische elzenbegeleiders zijn te verwachten. Staan er ergens brandnetels langs de weg, een aanwijzing voor stikstofverrijking, dan zien we mooie Kopergroenzwammen en Kluifjeszwammen te voorschijn komen. Het is daar waar de truffelzoeker ook interessante Truffels kan vinden.

Die grotere verscheidenheid vindt men ook bij wilgebosjes, bijvoorbeeld bij het Craailose kalkterreintje, waar in het begin van deze eeuw door de Nederlandse spoorwegen afgewerkte carbid is gestort. Daar komen allerlei soorten, bekend uit de kalkgebieden, te voorschijn, terwijl tussen de eraan grenzende wilgebosjes begeleiders van deze bomen worden aangetroffen.

De Bussumergrindweg is een goed voorbeeld van een beukenlaan, waar van alles is te verwachten. Er komen hier vele bijzondere soorten voor, hoewel bepaalde soorten een sterke achteruitgang vertonen, zoals vele stekelzwammen, waarvan er in een aan de weg grenzend klein gebiedje tot voor een tiental jaren zes voorkwamen, nu echter geen enkele meer. Ook op Bikbergen is dit het geval.

Bij de naaldbossen is het beeld erg gecompliceerd. Het grote publiek heeft hier altijd al de enorme overvloed van paddestoelen, vooral in de jongere naaldbossen en dan wel in de eerste plaats dennen, gezien, namelijk vol met Boleten, Melkzwammen, Amanieten en Russula's. Dikwijls betrof dit slechts een beperkt aantal soorten met een enorm groot aantal individuen. Dit verschijnsel bleek toe te schrijven aan de homogeniteit van de bodem met over een groot gebied gelijke omstandigheden. Als een bos ouder wordt treden veranderingen op, hetgeen tot wijzigingen leidt in de mos- en kruidflora en ook in de paddestoelenflora. Het aantal soorten neemt toe, terwijl het aantal individuen afneemt. De achteruitgang van de paddestoelenrijkdom is dan schijnbaar. Toch zijn vele soorten achteruitgegaan door de al genoemde verdroging en de veronderstelde gevolgen van de zure regen. Gebrek aan onderhoud, waardoor in jonge dichte aanplantingen de naaldenlagen te dik worden en vooral sparrebossen te donker, spelen ook een rol.

Een mooie soort als het Oorlepelzwammetje, een Stekelzwam die op denneappels groeit, was vroeger algemeen, doch wordt nu zelden meer gezien. Landelijk gezien worden sommige soorten zelfs als in Nederland uitgestorven beschouwd, zoals de reeds genoemde Hoorn van Overvloed en de zeven stekelzwamsoorten. Dit geldt ook voor het waaivormige korstzwammetje, dat vóór de oorlog nogal eens bij de uitgang van konijnenholen voorkwam, ook in het Gooi. Nadien is dit paddestoeltje nergens meer aangetroffen.

Toch moet men voorzichtig zijn met het interpreteren van dit soort feiten, vooral als het om min of meer zeldzame soorten gaat. Een goed voorbeeld daarvan is de Odeurzwam of Geurparasol, die in 1938 in vrij grote aantallen langs een weggetje aan de rand van een sparrenaanplant in het landgoed Zonnestraal bij Hilversum voorkwam. Dit was een zeer bijzondere gebeurtenis, een soort die in de jaren twintig voor het eerst in ons land, zelfs voor het eerst in de hele wereld werd ontdekt. Nadien werd zij ook elders hier en daar gevonden. Op Zonne-

Gele knolamaniet.

straal is de soort na 1938 nooit meer verschenen, doch een paar jaar geleden dook zij plotseling in de buurt van Anna's Hoeve bij Hilversum op, ook langs een weggetje met sparren. Dit soort fenomenen komt in de mycologie meer voor.

De ervaringen van een werkgroep van de N.M.V., die zich een tiental jaren met de studie van de paddestoelen in de IJsselmeerpolders bezighoudt, zijn in dit opzicht van groot belang. In de jonge bossen in dit gebied heeft zich een mycoflora ontwikkeld die heel bijzonder is. Men heeft er een 1000-tal soorten ontdekt, waarbij er vele zijn, die of zeldzaam in ons land voorkomen of er zelfs nog nooit zijn gevonden. Soms waren dit soorten die bekend waren uit rijke bossen in België, Frankrijk of Duitsland. Transport van sporen via ingevoerd plantmateriaal en door de lucht zijn er vermoedelijk de oorzaak van. Hier geldt zeker de wet van 'Alles is overal, maar het milieu selecteert'. Dit geldt trouwens ook voor de soorten die in naaldbossen voorkomen.

Dennen, sparren en lorken zijn van oorsprong in onze omgeving uitheemse bomen, die pas sinds het einde van de 18e en 19e eeuw in ons land zijn aangeplant. Ze hebben hun eigen paddestoelen meegenomen, maar slechts een deel van de in hun land van origine voorkomende soorten komt hier voor. Dit wordt veroorzaakt door het feit dat de bodems, waar deze bossen zijn aangeplant, dikwijls niet optimaal voor deze bomen geschikt zijn. Daardoor zullen op vele plaatsen die bossen niet zo goed ontwikkeld zijn als op de natuurlijke standplaatsen in het buitenland. Voor de goede ontwikkeling van bomen zijn vooral de al eerder genoemde mycorrhiza-paddestoelen nodig, die blijkbaar erg gevoelig zijn voor de luchtverontreiniging, gezien de vastgestelde achteruitgang van vele van deze soorten. De mooie Appellrussula, als zo'n mycorrhiza-soort vroeger heel algemeen in dennebossen, is nu geheel verdwenen. Omdat mycorrhizavormers een rol spelen bij de overdracht van mineralen van zwam naar boom of struik zoekt men nu een oplossing voor het verdwijnen van deze paddestoelen door toepassing van een speciale bemesting.

Parken, openbaar groen en ruderaalterreinen

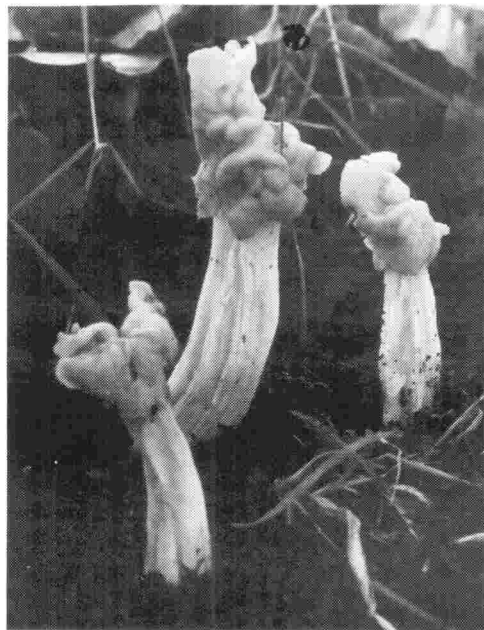
In een zo dicht bevolkt land als Nederland wordt van alles gedaan om de woonkernen zo aantrekkelijk mogelijk te maken. Daardoor worden allerlei nieuwe milieus geschapen, die een substraat vormen voor het verschijnen van paddestoelen die soms algemeen zijn, soms zeldzaam. Een goed voorbeeld hiervan zien we in het gebruik van houtspaanders in plantsoenen en parken. Dit levert een duidelijke verrijking van de paddestoelenflora op. In het Gooi zijn er vele voorbeelden van te geven. Een voorbeeld is de Oranjerode Stropharia, tot enige tientallen jaren geleden niet in ons land bekend. Ongeveer 20 jaar geleden werd deze fraaie soort voor het eerst in het Gooi aangetroffen op een ruderaalterrein (een terrein waar veel houtafval en andere resten van organisch materiaal worden gestort). Sindsdien is deze soort in ons land en vooral

in het Gooi zo toegenomen dat zij in de lijst van Nederlandse Macrofungi voorkomt als 'vóór 1960 ZZZ (zeer zeldzaam), thans Z (zeldzaam) tot AA (algemeen)'. In 1986 werd in Bussum, waar uitgebreid gebruik wordt gemaakt van houtspaanders, deze soort zes maal in grote aantallen gevonden. Een vroeger heel algemene paddestoel als de Weidekringzwam, zo bekend door haar heksenkringen in weilanden en grasvelden, komt de laatste jaren weer meer voor, onder andere in voedselarme wegbermen en op onbemeste grasvelden. Op plaatsen met veel brandnetels, aanwijzing voor bodemverrijking, komen veel Geschubde inktzwammen voor, evenals mooie Kopergroenzwammen en Grote parasolzwammen. Omdat bodemverrijking in een dicht bevolkt gebied veel voorkomt is te verwachten dat de verschuivingen in de paddestoelenflora door zullen gaan. Aan de andere kant is men zich heel goed bewust, dat door verschraling van gronden vele elementen uit het verleden weer te voorschijn kunnen komen. Bij het beheer van beschermde gebieden houdt men dan ook rekening met het laatste aspect, omdat dit uiteraard ook geldt voor planten. Dit kan ook bereikt worden door minder gebruik te maken van meststoffen, het maaien en afvoeren van gras en/of kruiden waar dit in aanmerking komt en andere maatregelen.

Samenvatting

In dit artikel worden de veranderingen in de paddestoelenflora van het Gooi besproken voorzover dit aan de hand van de schaarse, uit het verleden beschikbare gegevens, mogelijk is. Op vele terreinen kan een achteruitgang worden vastgesteld, die toegeschreven kan worden aan oorzaken als de grote verstedelijking sinds het begin van deze eeuw, verdroging, toenemende verrijking van de bodem, luchtverontreiniging en toenemende recreatie. In bepaalde gevallen neemt de paddestoelenflora toe door het verschijnen van nieuwe soorten in daarvoor geschikte milieus. Tenslotte kan worden opgemerkt, dat er nog altijd een grote verscheidenheid in

de Gooise paddestoelenflora bestaat, die vooral door een goed beheer van beschermde gebieden zeker behouden kan blijven.

Witte kluiwzwam.

NOTEN

- 1) Nederlandse Mycologische Vereniging, Lijst van in Nederland gevonden hogere zwammen (basidiomyceten), 1918.
- 2) Lijst van Nederlandse Macrofungi. Eef Arnolds e.a. Coolia 26, supplement, 1984.
- 3) N.M.V., Veranderingen in de Nederlandse Mycoflora. Symposiumverslag door de Floracommissie van de NMV, 1984.
- 4) Vereniging van Vrienden van het Gooi. Toekomst Gooise Natuurgebieden 1986.
- 5) Prof. dr Th.J. Stomps, 50 Jaar natuurstudie in en om Amsterdam. Uitg. Ned. Nat. Hist. Ver., 1951.
- 6) Dr A.C.J. de Vrankrijker, Jong Leven in een oude Dorpskern. Uitg. Kerckebosch, Zeist, 1977.
- 7) V. Westhoff, Uitweiding over een inwijding, botanische herinneringen aan het Gooi. De Levende Natuur 69, pp. 25-36, 1966.

Aanwinst van het Goois Museum te Hilversum

M.J.A. van der Heide

Enige jaren geleden schonk mevrouw M.N. Niemeyer-Fabius uit Aerdenhout aan het Goois Museum het herinneringsboek, dat ter gelegenheid van de Comeniusfeesten te Naarden in 1892 aan A.N.J. Fabius werd geschonken. Bij het album werden toen ook de koorpartijen gevoegd van de Comeniuscantate die bij die gelegenheid werd uitgevoerd. Deze werd gecomponeerd door de Hilversumse musicus C. Andriessen jr.¹⁾

Dit was één van de redenen dat de schenking naar het Goois Museum ging in plaats van naar het Comeniusmuseum te Naarden.

De volledige tekst van het album, goud op snee met slotje, luidt als volgt:

Aan den WelEdel Gestrengen Heer A.N.J. Fabius, Officier der Artillerie en Archivaris der Gemeente Naarden, werd op den 28 Maart 1892, binnen Naardens Wallen, door de na te noemen personen, als Vertegenwoordigers der Kern van Naarden's Burgerij en van het in het jaar 1850 opgericht letterkundig Genootschap: 'Tot Oefening en Genoegen' een Lauwerkrans en dit Album aangeboden, als blijk van waardeering.

*Eerstens der schoone woorden van voor-
noemden Heer A.N.J. Fabius, voorkomende
(in het Duitsch overgebracht, ten behoeve der
vele Duitsche, Boheemsche en Czeische
Belangstellenden, door Mevrouw Fabius-
Cremer Eindhoven) in de Comenius-Cantate,
op muziek gebracht door den zeer verdienste-
lijken Componist den Heer C. Andriessen jr.
te Hilversum en keurig uitgevoerd, onder
begeleiding van het beroemde orgel en een
uitnemend strijkorkest, door een honderdtal
Zangers en Zangeressen (de Solisten waren
Mejuffrouw Nannij de Roeper en de Heeren
C. van den Bergh en Bern. Schmeink) in de
St. Vituskerk te Naarden, onder directie van
den broeder van den Componist, den Heer
H.F. Andriessen te Hilversum
en tweedens der vele zorgen en moeite, die*

*genoemde Heer Fabius zich getroost heeft
voor het welslagen der Viering te Naarden
van den 300sten Geboortedag van de
beroemde Geleerde Joan Amos Comenius;
zijnde deze Vertegenwoordigers (alphe-
tisch gesteld)*

*H.A. Bolkestein, lid van den Gemeenteraad
B.M. Busing, gediplomeerd Rijks Veearts
G.J. van Eijken, laatste griffier van 't
Kantongerecht te Naarden (in 1877 opgehe-
ven) en tot 1883 griffier van het Kantonge-
recht Hilversum en Eere-lid van 'Oefening en
Genoegen'*

*J.A. van Eijken Nieuwkerk, Secretaris van het
College van Kerkvoogden en Notabelen en
Oud-lid van 'Oefening en Genoegen'*

*J.M. van der Heijde, Directeur en Hoofd der
Openbare School*

*J.C. Gijsberti Hodenpijl van Hodenpijl,
Kapitein-Ingenieur te Haarlem en Oud-lid
van 'Oefening en Genoegen'*

*C.M. Huguenin, te Bussum, lid van 'Oef-
ning en Genoegen'*

*M. Hartoungh, lid van den Gemeenteraad
J.J. Jurrissen, lid van den Gemeenteraad,
Regent van het Burger-Weeshuis en Oud-lid
van 'Oefening en Genoegen'*

*J. König, 1e Wethouder en Oud-lid van
'Oefening en Genoegen'*

J.H. Maas, 2de Wethouder

*P. Munnikhuizen, Notaris en Oud-lid van
'Oefening en Genoegen'*

*G. Munnikhuizen, Secretaris en Ontvanger
der Gemeente en Oud-lid van 'Oefening en
Genoegen'*

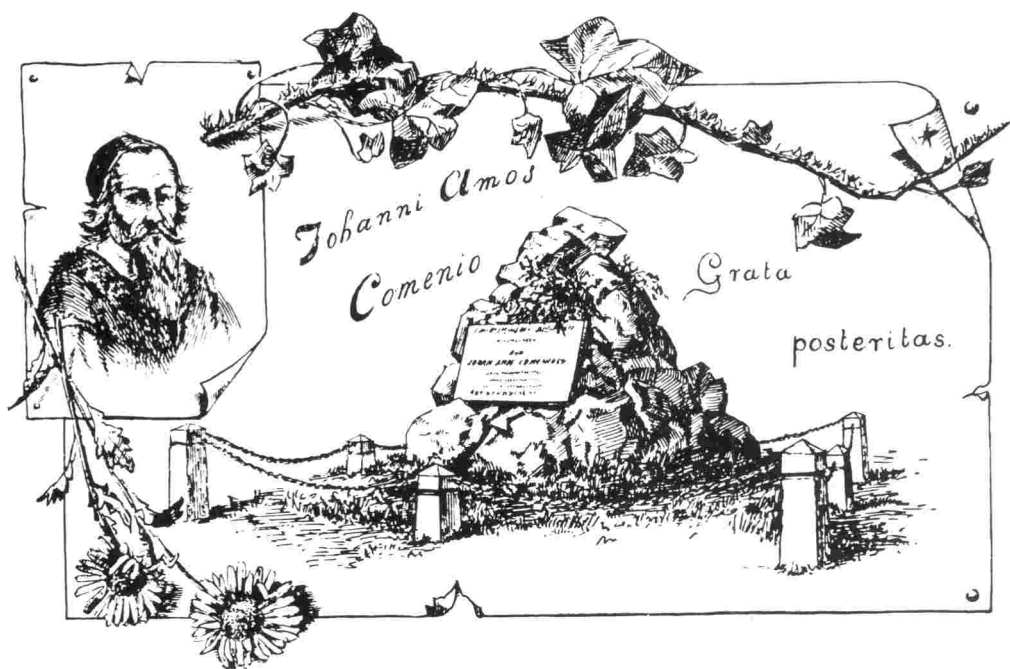
*Mevrouw de Weduwe J.P. de Roeper-
Abeleven, Renteniester en Regentes van het
Burger-Weeshuis*

W.J. Ruijs, Kerkvoogd

*I. Sijpesteijn, Kerkvoogd en Regent van het
Burger-Weeshuis*

J. Smits, lid van den Gemeenteraad

D.B. Streefkerk, lid van den Gemeenteraad

H. Troost, lid van 'Oefening en Genoegen'
 H.M. Wesseling, Burgemeester en President
 van 'Oefening en Genoegen'
 G.W.C. Westenberg, Oud-Officier der
 Marine en Eere-lid van 'Oefening en
 Genoegen'
 Dr. P.C. van Wijk, Predikant bij de
 Hervormde Gemeente
 L.P. van der Wal, Hoofd-Officier der
 Infanterie en Garnizoens-Commandant
 H. Kuhn Sr., Oud-Weethouder, Grondeigenaar
 en lid van 'Oefening en Genoegen'.

De losse koorpartijen van de Comenius-cantate waren de partijen voor sopranen, alten, tenoren en bassen. De solistenpartijen ontbreken dus, doch zijn wel aangegeven. We kunnen hier zodoende enkel de koor-teksten weergeven. Als specimen drukken we de inleiding van de sopraanpartij af.

Hier volgt de tekst van de sopraanpartij:

*Nog woedt de krijg door gansch Europa in
 Zuid en Noord
 Geloof en Liefde! IJdel hopen.
 De kerke wil de kerke slopen. Een zuster-
 moord*

(22 maten voor Tenor Solo,
 46 maten voor Sopraan Solo)
 (A) *Hosanna! Heroën des geestes, wij loven
 U Prinsen der kunst.
 Wij danken U Heroën des geestes, wij loven,
 wij danken U Hosanna!*
 (B) (44 maten voor Bariton Solo)

*Koor met solo:
 Comenius, Zwaarbeproeft Comenius.
 Gansch een volk noemt hem heilig, heel een
 wereld prijst zijn arbeid, looft zijn streven,
 eert zijn name. Comenius, waar is zijn graf.*
 (33 maten voor Tenor Solo)

*Koor:
 Ziet hoe Moravië treurt en weent. Verstoord
 is zijn graf en verstrooid zijn gebeent.*
 (31 maten voor Sopraan Solo)

*Trio met koor:
 Comenius zal blijven leven. Hem hoedt de
 faam. d'Onsterfelijkheid heeft hem gestempeld
 in werk en naam.
 Het nageslacht treedt dankend nader en buigt
 de knie.
 Niet 't ruw geweld zal zegevieren, alleen 't
 genie.*
 Slotkoor van (A) tot (B).

Herinnering
aan
de Viering te Naarden
van
den 300sten Verjaardag
van
Joan Amos Comenius

Nog een enkel woord over het Comeniusfeest

Voor de uitvoering van de Comeniuscantate zorgden de Afdelingen van Toonkunst Hilversum en Bussum. De repetities ervoor vingen reeds 19 februari 1892 aan te Hilversum: "reeds 50 dames/heren hadden toegezegd. Morgen zal de eerste repetitie te Bussum worden gehouden" meldt de Gooien Eemlander van 20-2-1892. De generale repetitie had zaterdag 26 maart plaats "des middags te 3 uur, tegen een entrée van vijftig cent ten voordele der diaconie armen" (bericht van 19 maart). De week er op wordt ruime aandacht geschonken aan het officiële gedenkboek: "Van de tenorsolo, een gedeelte van het koor en de sopraansolo is de muziek opgenomen. Verder doorbladerende, leest men een opstel van de heer Fabius, archivaris van Naarden, getiteld COMENIUS' LETZTE RUHESTÄTTE waarin verschillende bijzonderheden omtrent de stad Naarden en een drietal goed uitgevoerde lichtdrukken". Het eigenlijke feestverslag van 2 april beslaat enige kolommen in de krant. Een opsomming van het indrukwekkende programma moet derhalve achterwege blijven. Wel een stukje over de uitvoering van de Cantate uiteraard. Het aantal koorzangers was uitgegroeid tot ongeveer

honderd (zie ook de voorgaande tekst in het Herinneringsboek!):

"De uitvoering was een succes. De cantate is schoon bewerkt; wij wijzen, om eene greep te doen, op de baritonsolo 'Zoo zij geëerd' enz; op de uitnemende werking der afwisseling van solo en koor in het gedeelte dat aanvangt met 'Comenius! Rijk begaafde!' en de expressie, gelegd in de vraag 'Waar is zijn graf?', eerst door de bariton gedaan en dan, als tot meerderen nadruk, met een stijgende notenreeks door het koor overgenomen. Zeer schoon en kunstig is in de tenorsolo 'Trekt henen' het motief van het Wilhelmuslied in het accompagnement gelegd en het strijk-kwartet, waarbij de vier heeren zich uitnemend van hunne taak kweten, trad in aangename afwisseling beurtelings met het orgel op. Geen wonder, dat na het juichende slotkoor elk instemde met de hulde den componist in een fraaie lauwerkrans gebracht."

De onthulling van het monument opgericht op het plein voor de Utrechtse Poort in de vesting geschiedde bij 'met toegenomen kracht opgestoken wind en sneeuw- en regenvlagen', waardoor de muziekuitlevering van het Detachement 2e regiment Vesting-Artillerie niet kon doorgaan. Van belang is ook de berichtgeving, dat Fabius voornemens is een permanent klein Comenius-museum te stichten. Dit Museum is er in 1924 inderdaad gekomen, maar na de dood van Fabius.

Een der pioniers van de Stadhuiszolders

Na de dood van Fabius op 18-7-1921 verscheen in het Nederlandse Archievenblad van 1920-1922 een uitgebreid IN MEMORIAM, onder de geciteerde kop. Het artikel is van de hand van Joh. H. Been, pp. 207-210.

Been kende Fabius uit diens Brielse jaren. Hier heeft hij (Fabius) *natuurlijk alweer 'geheel belangeloos' een uitgebreiden, beredeneerden catalogus gemaakt op de historische platenverzameling van VerHuell.* Fabius is op eigen verzoek d.d. 27 september 1888, toen hij als 1e luit.-adj. der vesting-

van A. N. Fabius 4 Musiek van

 Noch woedt de krijg door gansch Eu
 rope noch woedt de krijg door gansch Europe en Zuid en
 Noord in Zuid en Noord Noch woedt de
 krijg door gansch Europe noch woedt de krijg door gansch Eu
 rope in Zuid en Noord, in Zuid en Noord Ge.
 loof en liefde! Ydel hoopen De kerke
 wil de kerke slopen de kerke wil de kerke slopen Centu- ten
 20 maten 26 maten
 voor Jansz delc voor Jansz delc
 moord — 1110
 6 Deband

180

Literatuur

Boekbespreking

In de serie uitgaven van de Historische Kring Eemnes verscheen op 5 februari jl. het 2e deel: **'De kerk in 't midden'** met als ondertitel **'6 Eeuwen Katholiek Eemnes (Utrecht)'**, geschreven door J.V.M. Out.

Het is het resultaat van vele jaren van historisch onderzoek in het parochie archief, in de archieven van de beide Hervormde gemeenten van Eemnes en in het gemeente archief.

De archieven van de Oud-Bisschoppelijke Cleresie, de Aartspriesters en de Collectie Rijsenburg, die zich in het Rijksarchief te Utrecht bevinden, vormden eveneens een belangrijke bron van informatie.

In het 64 pagina's tellende boekwerkje wordt op lezers-vriendelijke wijze, de geschiedenis van de R.K. parochie en zijn kerkgebouwen en schuurkerken in de beide Eemnessen van voor en na de reformatie beschreven. Het verenigingsleven en het onderwijs, hoe kan het ook anders, worden daarbij niet vergeten. Aan de prachtige oude voorwerpen die in het bezit zijn van de parochie, wordt ruime aandacht geschonken.

Als een rode draad door de tekst lopen de levensbeschrijvingen van de elkaar opvolgende geestelijken en hun betekenis voor de parochie.

Waar dat van betekenis is, worden contacten met de omliggende parochies genoemd.

In de bijlagen treft men gegevens aan over de kerkklokken en de Pieta, alsmede een lijst van priesters.

Het met ruim zestig tekeningen en foto's geïllustreerde boekwerkje is voor f 10,— excl. porto te verkrijgen bij de auteur, tel: 02153 - 87153.

J. van der Woude

Bescherming van historische vestingwerken in Noord-Holland

Nadat reeds gedurende enige jaren in overleg met de Stichting Menno van Coehoorn in betrekkelijke stilte gewerkt was aan het opzetten van een goede documentatie over deze materie, alsmede aan de beleidsvoorbereiding van het provinciaal bestuur, werden enkele belangrijke beslissingen genomen c.q. stappen gezet.

Zo gaf de Provinciale Planologische Dienst in 1986 uit: Studiebericht nr. 17 'De cultuurhistorische betekenis van forten,' samengesteld door Ing. R. Schimmel (P.P.D.). Een omvangrijke studie (185 blz.), waarin in het bijzonder wordt ingegaan op de Stelling van Amsterdam en het Noordhollandse deel van de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie. Behalve algemene beschouwingen en overzichtskaarten, bevat de bundel ook tekeningen, foto's en

beschrijvingen per object. Voorts een vooral voor het te voeren beleid van groot belang zijnde overzicht over de cultuurhistorische waarden en de huidige beheerssituatie en gebruiksmogelijkheden.

In samenhang met deze studie verscheen in 1986 een concept-beleidsvisie - 'de Stelling van Amsterdam,' uitgegeven door het Provinciaal Bestuur. Hierin wordt nader ingegaan op de cultuurhistorische, landschappelijke, ecologische en evt. recreatieve betekenis van de objecten, behorend tot de Stelling. Voorts worden de beleidsdoelstellingen geformuleerd en de mogelijke toekomstige bestemmingen aan de orde gesteld.

De beleidsvisie werd op 30 januari 1987 aan bestuurders, vertegenwoordigers van diensten, belanghebbende organisaties en de pers gepresenteerd en toegelicht.

Deze nota is op 9 maart 1987 door Provinciale Staten aangenomen.

Tenslotte heeft het Provinciaal Bestuur een nota vastgesteld, betrekking hebbend op (gewapend) betonnen verdedigingswerken, voor zover aangelegd door de Nederlandse overheid na 1915. In de omvangrijke nota, rijk voorzien van kaarten, tekeningen en foto's zijn naast algemene beschouwingen over de materie per gemeente en per object een aantal relevante gegevens opgenomen t.b.v. plaatsing op de monumentenlijst. Inmiddels heeft het Provinciaal Bestuur, op basis van de provinciale monumentenverordening, alle objecten opgenomen in de provinciale monumentenlijst.

Op 11 maart 1987 werd door het Provinciaal Bestuur in samenwerking met de Stichting Menno van Coehoorn een symposium over dit onderwerp gehouden.

J. Sneepe

Vrijheidsmonument Eemnes

Uitgegeven door de stichting Vrijheidsmonument Eemnes met een voorwoord van Jaap van der Woude. Juli 1987.

Wie op 2 mei 1987 de onthulling van het vrijheidsmonument in Eemnes door Prins Bernhard heeft bijgewoond zal zich die plechtigheid op een windere, maar zonnige voorjaarsdag blijven herinneren. Wat was er dan zo memorabel aan? De oprichting van een dergelijk monument 42 jaren na de bevrijding van ons land is niet iets alledaags, het doet eerder als een echt staaltje van "esprit d'escalier" aan. Maar het gaat hier ook eigenlijk niet om een oorlogs- of verzetsmonument. Het monument is bedoeld als een uitgangspunt voor huidige en toekomstige generaties om te streven naar een wereld waarin ieder, zonder onderscheid des persoons, in vrijheid en vrede zal kunnen leven. Dat is waar het om gaat, en daaraan wil dit boek meewerken door iets te vertellen over hen wier namen op de plaque aan de voet van het monument vermeld zijn: Eemnessers, en de vliegers die op Eemnesser gebied het leven verloren toen hun

vliegtuig op de terugweg uit Duitsland verongelukte en in het IJsselmeer of in de Eempolder neerstortte. Ze kwamen uit Engeland, uit Amerika, uit Canada en uit Australië en ze hebben zich geofferd voor de bevrijding van Nederland.

Zo werd dit boek een reeks sobere verhalen, en voor ieder wiens herinnering ver genoeg terug gaat of voor wie zich probeert voor te stellen wat daar werkelijk gebeurd is waardevol. Het leent zicht niet voor een bespreking in de gebruikelijke zin, want het heeft geen literaire pretenties maar wil slechts een monument zijn zoals ook de beeldhouwer zijn monument schiep.

Het boek is goed verzorgd en biedt een engelse vertaling naast de hollandse, want zoals bij de onthulling van het ene monument overlevenden en nabestaanden van de vliegers aanwezig waren, zo zullen velen nog een keer willen lezen over de laatste uren van hun zoon of man in dit monument.

Beide kwamen tot stand op initiatief en door de vasthoudendheid van een betrekkelijk kleine groep Eemnessers.

Dat maakt het nog eens zo indrukwekkend!

M.W. Jolles

De Hollandse Waterlinie, onder redactie van Hans en Jan Brand.

Paperback; afm. 24 x 20 cm; 193 blz.; veel foto's en kaarten.

Uitg.: L.J. Veen B.V. Utrecht/Antwerpen en Stichting Fort Asperen, 1986.
ISBN 90.204.25331.

Onder de inspirerende leiding van haar voorzitter P. Cleveringa heeft de Stichting Fort Asperen in de korte tijd van haar bestaan al vele activiteiten ontplooid.

De door de Stichting in 1985 in het leven geroepen werkgroep Hollandse Waterlinie, bestond uit medewerkers die hun sporen op dit gebied verdiend hadden. De werkgroep leverde aan de eindredactie bijdragen, waarin de geschiedenis van de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie uit verschillende gezichtshoeken in beschouwing werd genomen. Deze werkwijze kan voordelen opleveren voor het wekken van begrip bij de geïnteresseerde leek, maar kan ook nadelen hebben.

Voor goed begrip van mijn commentaar volgt hier een inhoudsopgave:

Ten geleide, door P. Cleveringa.

Chris Will: De waterlinie in vogelvlucht.

Ing. G. Koppert: Water, een machtig bondgenoot.

Chris Will: Ongenaakbare architectuur.

Willem Heesen en Wilfried van Winden: Het strategische landschap.

Cees Straus: Het leven in en rond het fort.

Jaap de Zee: Overzicht duurzame vestingwerken in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Voorzitter Cleveringa stelt in zijn 'Ten geleide', schrijvend over de tentoonstelling in het fort:

Tijdens de voorbereidende werkzaamheden werd snel

duidelijk dat een schat aan gegevens en met name schitterend beeldmateriaal mede vanwege de klimatologische omstandigheden in het fort onbenut zou moeten blijven. Daarom werd besloten tot de uitgave van dit boek, waarin veel dieper op de verschillende aspecten van het onderwerp kon worden ingegaan en een optimaal gebruik kon worden gemaakt van het beschikbare, veelal niet gepubliceerde, afbeeldingsmateriaal.

Tentoonstelling en boek zijn bedoeld als algemene informatie over een uniek en typisch Nederlands verdedigingssysteem, dat in de geschiedenis van ons land een belangrijke rol heeft gespeeld.

De aangegeven doelstelling is m.i. een goede verklaring voor de vorm en opzet die het boek heeft gekregen.

De druk van de tijd (men wilde het boek presenteren bij de opening van de tentoonstelling) zal waarschijnlijk mede oorzaak zijn van enige onvolkomenheden en – wat belangrijker is – enige tekortkomingen in de compositie van de bundel. Ik denk bij dit laatste aan b.v. de volgorde der hoofdstukken: 'Het strategische landschap' zou ik op de eerste plaats hebben gebracht, evt. in samenhang met of voorafgegaan door een korte beschouwing over de krachtsverhoudingen in NW-Europa en de ontwikkeling van wapens en tactieken in de vestingoorlog.

Verder zou de eindredactie meer hebben kunnen doen aan de onderlinge afstemming der hoofdstukken: er is sprake van verscheidene overlappingsen, soms ook van het dubbel afdrucken van foto's. Voor degene, die de stof thematisch benadert, geen probleem, maar voor de 'doorlezer' soms ietwat storend.

Tenslotte: de samenhang tussen de tekst en de afbeeldingen is niet altijd even goed. Een overmaat aan afbeeldingen, maar soms niet de juiste maat in het onderlinge verband.

De veruit grootste doelgroep (de te interesseren bezoeker) zal het niet missen, maar de lezer, wiens belangstelling gewekt is en die méér wil weten, zoekt bijna overal tevergeefs naar bronnen, literatuur, de herkomst der afbeeldingen enz.

De kritieken in de pers en onder de bezoekers en lezers zijn in het algemeen positief, maar onvoldoende is doorgedrongen (zie b.v. de 'Volkskrant' van 21 juni '86), dat al met al ons verdedigingssysteem er mede voor gezorgd heeft, dat ons land in de periode 1579-(Unie van Utrecht) – 1940 slechts éénmaal volledig werd bezet en wel in de Franse tijd. En dat, terwijl we toch in tenminste twaalf oorlogen verwickeld raakten. Een resultaat van onze verdedigingsinspanningen, dat voor de periode 1579-1940 overeenkomt met dat van het spreekwoordelijke onafhankelijke Zwitserland. Inderdaad: 'een uniek en praktisch verdedigingssysteem' (Chris Will, blz. 37).

Het boek heeft teveel positieve kwaliteiten om schoonheidsfouten of onvolkomenheden op te sommen.

Het boek is mooi uitgevoerd, het laat zich gemakkelijk lezen en bekijken en het bevat een rijke verzameling afbeeldingen. Vrijwel alle kleurenfoto's zijn prachtig, vele zwart-wit foto's ook, maar

sommige zijn helaas onherkenbaar donker of te klein afgedrukt.
Samenvattend menen wij, dat het boek beantwoordt aan de door voorzitter Cleveringa omschreven doelstelling.

Het zal naar onze overtuiging ook voldoen aan de verwachting, die hij aan het slot van zijn inleiding uitsprekt: *'Wij hopen dat deze publicatie er toe zal leiden dat de Hollandse Waterlinie niet alleen vanwege zijn geschiedkundige waarde maar ook om de fraaie wijze waarop het Nederlands landschap er door is getekend, blijvende zorg en aandacht zal krijgen.'*

J. Sneepe

"Zo zag ik mijn dorp", deel II.

Dit boekje, geschreven door de in 1984 overleden bekende Kortenhoever Klaas Spaan, is een vervolg op het vroeger verschenen deel I. Het is samengesteld uit reeds gereed zijnde hoofdstukken, aangevuld met artikelen die Klaas Spaan jarenlang in de Gooi- en Eemlander heeft geschreven.

Evenals het eerste deel biedt het een beeld van Kortenhoef en zijn bewoners uit het begin van deze eeuw. Plezierig leesbaar is het ook voor niet-bewoners van het oude dorp een aantrekkelijk werkje geworden. Het is samengesteld door de heren W. en K.C. Spaan, rijk geïllustreerd, 225 pag., uitgegeven door Repro Holland B.V. Tegen betaling van f 34,50 verkrijgbaar bij de heer W. Spaan, Kortenhoefse Dijk 176, Kortenhoef.

J. Daams

"Rond het jeugd-alijah-tehuis".

Uitgave Loosdrechtse Historische Kring. Het is een goede gedachte van de Loosdrechtse Historische Kring een boekje te wijden aan de gebeurtenissen die zich in het Loosdrechtse tehuis, waar al sinds vóór de oorlog tientallen joodse jongeren zich voorbereiden op latere emigratie naar het toenmalige Palestina, in 1942 afspeelden. De meeste jongeren die er verblijf hielden leerden bij Loosdrechtse boeren veelelt bedrijven, tot in 1942 de Duitsers allen naar het concentratiekamp Westerbork wilden afvoeren. Dit is toen niet gebeurd omdat de hele groep collectief is ondergedoken. Volgens de schrijfster van het boekje, Mevr. Pinkhof, nu woonachtig in Haifa, het "eerste collectieve Joodse verzet tegen de deportaties". Leden van de "Westerweel-groep" hebben getracht zoveel mogelijk van de jongeren naar een veilig buitenland te brengen.

Ondanks heroïsche inspanningen is dit niet helemaal gelukt. 23 jongeren zijn in diverse concentratiekampen en door verraad omgekomen. Op 17 augustus is in Loosdrecht een gedenksteen onthuld die aan de gebeurtenissen is gewijd. Het boekje is voor f 25,00 te verkrijgen bij de volgende adressen:

J. Daams Czn, St. Annapad 15, tel. 02158-3255;

D. Mur, Rembrandtlaan 5, tel. 02158-6545;
Jac. J. Mur, O. Loosdrechtse Dijk 23, tel. 02158-1132; Mevr. M.L. van Agtmaal, Vuntuslaan 36, tel. 02158-4335;
allen te Loosdrecht.

J. Daams.

Uit de tijdschriften

Natuurbehoud, februari 1987, jrg. 18, nr. 1.

Niet algemeen bekend is dat de Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten negen historische verdedigingswerken op haar terreinen onder haar hoede heeft. Karakteristiek voor de verdedigingswerken van de Hollandse Waterlinie is het Fort Kijkuit, gelegen daar waar in 1803 al twee borstweringen lagen om de dwars door de waterlinie lopende 'zuwe' (kade), de latere weg langs het Hilversums Kanaal, te verdedigen. Dertig jaren later werd op de plaats van één van de weringen de basis voor het huidige fort gelegd. Momenteel vervult Fort Kijkuit een functie als onderdeel van kampen van vrijwilligers in het natuurbeheer. Ongeveer ter hoogte van Kijkuit gaat de Hollandse Waterlinie samenvallen met de zogenaamde Stelling van Amsterdam, waarin we onder andere de forten Uitermeer, Hinderdam en Botshol tegenkomen. Tegenwoordig vinden deze historische monumenten veelal een andere bestemming – tot wijnproeflokaal toe! –, waarvoor de Stichting Menno van Coehoorn zich in het bijzonder inzet en de provincie Noord-Holland plannen ontwikkeld heeft.

En ook Natuurmonumenten zal daar waar cultuur en geschiedenis samenvallen met waarden van natuur en landschap een rol blijven spelen.

Natuur en Milieu, februari 1987, jrg. 11, nr. 2.

Bij de ontwikkeling van het recente streekplan voor de provincie Utrecht heeft de Stichtse Milieufederatie van het begin af een speciale strategie toegepast welke daarop gericht was een zo groot mogelijke inbreng vanuit de particuliere natuur- en milieubescherming te verkrijgen en tevens reeds in een vroeg stadium aan G.S. alvast de hoofdlijnen daarvan te doen toekomen.

Na het bekend worden van het concept-voorontwerp werd terstond doorgewerkt aan een reactie, welke dan ook, toen het voorontwerp in de zomer 1984 werd gepubliceerd, klaar lag. Gesprekken tussen bestuur van de federatie en statenfracties, gesteund door vooraf gestuurde gespreksnotities, volgden. De periode tot de uiteindelijke vaststelling van het streekplan werd gebruikt voor persoonlijke gesprekken met statenleden. Een werkwijze die stellig ook elders bestudering en wellicht navolging verdient!

Natuur en Milieu, maart 1987, jrg. 11, nr. 3.

Gemeenten zijn verplicht voor hun gehele buitengebied een bestemmingsplan vast te stellen, dat bescherming moet bieden aan natuur- en landschapswaarden. Maar in de praktijk komt er van die bescherming weinig terecht, bijvoorbeeld omdat er geen b.p. is wegens geldgebrek bij de gemeente of omdat het plan niet doeltreffend is door gebrek aan deskundigheid.

En ook als er een goed b.p. is gaat vaak de aftakeling van een landschap verder als gevolg van overtredingen als het uitgraven en rechttrekken van waterlopen, het egaliseren van steile randen, het kappen van houtsingels en de aanleg van wegen. Wat hier tegen te doen?

Hier ligt een taak voor lokale verenigingen en actiegroepen, zeggen de heren ir M.J. van Schaik en M. Wingens van het Planologisch en Demografisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam. Populariserende beschrijvingen van natuur en landschap en excursies met gemeentebestuurders hebben wellicht meer effect dan officiële milieu-inventarisaties!

Natuur en Milieu, juni 1987, jrg. 11, nr. 6.

Wie destijds de voordracht van dr A.M. Voûte na de jaarvergadering van de Gooivrienden heeft bijgewoond, zal met meer dan gewone aandacht het artikel van Peter Lina over Vleermuizen in Nederland lezen. Er zijn ongeveer negenhonderd soorten vleermuizen op de wereld, dat is ongeveer een kwart van alle thans bekende zoogdiersoorten. De bescherming van vleermuizen wint in ons land aan belangstelling, welke zich kan uiten door bijvoorbeeld in onbruik geraakte ijskelders bij landhuizen als winterverblijf voor vleermuizen in te richten. Ook fort en bunkers zijn onbedoelde maar ideale winterkwartieren voor vleermuizen in ons land. In het Gooi zijn deze mogelijkheden aanwezig! Over Natuurontwikkeling als veelbelovende nieuwe spruit van natuurbeheer schrijft Dolf Logemann. Natuurontwikkeling heeft als doel het herstel van de verscheidenheid van soorten en van levensgemeenschappen. Zo kunnen wij in onze eigen omgeving denken aan de natuurlijke ontwikkeling van bos door omgewaaide bomen en dood hout te laten liggen en zodoende kansen te geven aan op de grond en in holen broedende vogels, holbewonende zoogdieren als vleermuizen, terwijl ook paddestoelen en insecten wel varen bij dood hout. Dat deze ontwikkeling ook wel een handje geholpen kan worden zoals in het Spanderswoud gebeurt is nog steeds velen een doorn in het oog.

De Wijde Blik, tijdschrift voor Natuur en Milieu in Gooi, Vechtstreek, e.o. Uitgave van de gelijknamige stichting. Speciaal nummer gewijd aan het grondwater, 1986, nummer 4.

Geheel in het kader van de aansporing van de heren van Schaik en Wingens, hierboven vermeld, heeft de redactie van *De Wijde Blik* als thema van dit nummer het grondwater gekozen. Beter keus had zij ook nauwelijks kunnen doen, gezien de belangstelling die

er al jaren bestaat voor de problemen rond het grondwater in het Gooi en de Vechtstreek. Verschillende aspecten komen aan de orde, waarbij telkens een andere, deskundige auteur aan het woord komt. Tenslotte wordt in de polemiek door diverse organisaties (politieke partijen, Kamer van Koophandel, Vereniging Leefmilieu) antwoord gegeven op de vraag hoeveel grondwater er in de regio gewonnen mag worden. Jammer genoeg reageerden niet alle daartoe gevraagden, terwijl andere organisaties, die men graag hier ook aangetroffen zou hebben, niet benaderd werden. In haar tijdschrift prijst de Stichting Natuur en Milieu dit themanummer in onomwonden bewoordingen, niet alleen als goed en helder werkstuk voor de eigen regio, maar ook als bruikbaar en geldig voor ons hele land.

Natura, januari/februari 1987, jrg. 84, nr. 1.

Artikel van A.M. Voûte over 'Bescherming van vleermuizen'. Het wetenschappelijk onderzoek, dat de basis moet leggen voor deze bescherming en dat aan de universiteiten van Amsterdam en Utrecht al meer dan 40 jaar verricht werd, is ten gevolge van bezuiniging gestaakt.

Natura, juni 1987, jrg. 84, nr. 5.

Joh. Bolman bespreekt de 'Naamlijst van de flora van Nederland en België', gepubliceerd in 'Gorteria', tijdschrift voor de floristiek, december 1986. De hier gepubliceerde namen worden de officiële nederlandse plantennamen. Het boekje 'Nederlandsche plantennamen' uit het jaar 1906 is dus nu verouderd. Nadat kort na het jaar 1960 onrust was ontstaan over de bruikbaarheid van die namen verschenen kort na elkaar: 'Naamlijst van de Nederlandse plantensoorten' (1983) en 'Naamlijst van de flora van Nederland en België' (1985). In deze twee publicaties was nog geen eenheid van opvatting bereikt en ook waren de principes nog niet volledig doorgevoerd. De naam van een geslacht (b.v. *Prunella* - Brunel) mocht nooit identiek zijn met de naam van een soort in dat geslacht (b.v. *Prunella vulgaris* - Brunel). Deze soort zal voortaan officieel 'Gewone brunel' heten.

Het Vogeljaar, februari 1987, jrg. 35, nr. 1.

Een sympathiek bericht uit het Gooi op p. 43 in de rubriek 'korte mededelingen': *Waarschuwingborden voor Kepen*. Deze vinkesoort uit Scandinavië (bij ons vaak massaal op doortrek en als wintergast) wordt vaak het slachtoffer van autoverkeer, speciaal op autowegen door beukenbos. Juist dan wanneer de wegen sneeuwvrij zijn gemaakt en de kepen daar de beukenootjes op de grond komen zoeken. Taapken schrijft: *Om de dood van duizenden Kepen te voorkomen werden midden januari 1987 op de Provinciale weg tussen Baarn en Hilversum vijf waarschuwingborden geplaatst om automobilisten te waarschuwen voor opvliegende vogels uit de wegbermen. Dit geschiedde op verzoek van de Stichting Het Vogeljaar. Provinciale Waterstaat van de provincie Utrecht verleende direct alle medewerking.*

Actualiteiten

Het Goois Museum terug op basis

"Op 29 maart 1984 was het 50 jaar geleden dat de stichtingsakte van het Goois Museum werd gepasseerd. Bij die gelegenheid heb ik opgemerkt het geen goede zaak te vinden dat de collectie van dit Museum in de kelders van De Vaart was beland en grotendeels zelfs niet eens was te bezichtigen, en de aanwezigen toegezegd daarin verbetering te zullen brengen. Inmiddels heeft het college van burgemeester en wethouders, onder voorwaarden, in principe ingestemd met een voorstel om het Goois Museum weer onder te brengen in het Oude Raadhuis aan de Kerkbrink. Wanneer te zijner tijd ook de gemeenteraad hiermee accoord gaat, zal het Museum daardoor volop in de gelegenheid worden gesteld zich optimaal te ontplooiën".

Bovenstaande woorden schreef de toenmalige wethouder voor cultuur van de gemeente Hilversum, ing. R.H. Veerman, in zijn Woord vooraf van het herdenkingsnummer Vijftig Jaar Goois Museum (TVE/VVG dec. 1984). Aan zijn opvolgster, mevr. E.L. Weijers-van Veen, komt de eer toe, aan een en ander inhoud te hebben gegeven.

Het besluit van B & W het museum weer zelfstandig te huisvesten werd door velen met enthousiasme begroet, zeker door Tussen Vecht & Eem - ooit ontstaan uit de Vrienden van het Goois Museum - met als doelstelling o.a. "het bevorderen van de totstandkoming en de instandhouding van een streekmuseum".

Een en ander vormde de aanleiding tot het oprichten, op 14 maart 1986, van de Stichting tot bevordering van de belangen van Het Goois Museum te Hilversum, welke stichting, toen het ging spannen, een brief deed uitgaan aan alle abonne's van dit tijdschrift - nadien in Hilversum zelfs verspreid onder niet-abonne's - waarin om steun werd gevraagd.

Er zijn honderden reacties ontvangen, waaronder 330 van vrienden, die op een of andere wijze hun medewerking hebben toegezegd. Daarnaast heeft de penningmeester ruim 18 mille ontvangen in de vorm van eenmalige bijdragen.

Het bestuur van voornoemde stichting stelt zich voor, te gelegener tijd contact op te nemen met hen die zich bereid hebben verklaard tot het verlenen van assistentie, maar reeds nu past een woord van grote dank aan al diegenen die van hun sympathie hebben blijk gegeven door het overmaken van een financiële bijdrage.

F. Le Coultre

Het huidige gebouw is ontstaan na een grondige verbouwing van het uit 1767 daterende raadhuis. Deze verbouwing geschiedde in 1881 door de gemeente-architect J. Rietbergen in neo-renaïssance stijl, zoals ondermeer te zien is aan de imitatie speklagen, het stucwerk van de onderbouw, de trappartij, de frontons en pilasters. Tot in 1931 was het gebouw het onderkomen van het gemeentebestuur. Na de verhuizing naar het nieuwe raadhuis heeft het Goois Museum in de periode van 1934 tot 1969 een groot deel van het Oude Raadhuis in gebruik gehad. In de grootschalige nieuwbouwplannen van de gemeente Hilversum in de jaren 1965-1975 was voor het gebouw geen ruimte. De sloopplannen lagen klaar. Gelukkig zijn deze niet uitgevoerd. Het Oude

Oude deur vrijgekomen bij de sloop

Raadhuis is op 8 juli 1986 als nummer 10 op de gemeentelijke lijst van onroerende monumenten geplaatst. Het belang van dit gebouw voor het aanzien van de Kerkbrink en als vertegenwoordiger van 19de eeuwse raadhuisen in deze stijl is onderstreept door een forse bijdragen van de provincie in de restauratiekosten.

De werkzaamheden aan het exterieur van het gebouw bestaan uit het herstel en schoonmaken van het muurwerk, het vervangen van de natuurstenen trap en restauratie van de ramen en deuren.

Ten aanzien van het interieur is besloten de gang op de eerste verdieping en de voormalige raadszaal in de oude stijl terug te brengen. Bij de sloopwerkzaamheden bleek deze keus zeer verantwoord. Vele oude deuren, gestucadoorde kraal- en kroonlijsten, de cassette-verdeling op de wanden en meer authentieke onderdelen bleken nog aanwezig te zijn achter de betimmeringen en verlaagde plafonds. De overige ruimten op de eerste verdieping en op de zolder worden op een sobere wijze opgeknapt. De benedenverdieping is reeds een aantal jaren geleden ten behoeve van het informatiecentrum van de gemeente Hilversum vernieuwd. Na de start van de restauratie kon, na het verkrijgen van de bouwvergunning, enkele weken later ook worden begonnen met de bouwkundige voorzieningen, nodig voor het toekomstig gebruik van het gebouw als museum. Hieronder behoren ondermeer het aanbrengen van een lift en een brandtrap. De architect die de restauratie en de aanpassingen heeft uitgewerkt en begeleidt is de heer P.D. van Vliet te Loosdrecht van het Bureau voor architectuur restauratie en onderhoud.

De inrichting van het museum zal bestaan uit ruimten voor de vaste expositie op de eerste verdieping, een ruimte voor wisselende exposities op zolder en een klein zaaltje voor lezingen, vergaderingen, en audio-visuele programma's. In de vaste expositie zal de geologie en de geschiedenis van het Gooi van de prehistorie tot heden aanschouwelijk worden gemaakt. Met name zal de geschiedenis van de Erfgooiers en de ontwikkeling van de textielnijverheid duidelijk in beeld

worden gebracht. De plannen voor de inrichting worden nu uitgewerkt door drie studenten van de Reinwardt Academie te Leiden. Volgens planning worden de bouwwerkzaamheden in maart 1988 afgerond. Hierna zal direct met de inrichting worden begonnen waardoor waarschijnlijk nog voor de zomer het Goois Museum zijn nieuwe huisvesting voor het publiek kan openstellen.

E. van Mensch

De Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken organiseert op 31 oktober 1987 ter gelegenheid van haar 20-jarig jubileum de vierde Noordhollandse Vogeldag in 'De Dobber', Meenthof 14, 1241 CP Kortenhoef.

Programma:

10.00 uur:

Ontvangst bezoekers en genodigden met koffie.

10.30 uur:

Opening en welkomstwoord door de voorzitter van de Samenwerkende Vogelwerkgroepen in Noord-Holland (SVN).

10.35 uur:

De eerste exemplaren van de Avifauna van het Gooi, getiteld: 'Vogels tussen Vecht en Eem,' zullen door de voorzitter van de VWG worden aangeboden aan de Burgemeesters van de gemeenten in ons werkgebied.

10.45 uur:

Lezing door Dick Jonkers: 'Vogels in het stedelijk gebied.'

11.20 uur:

Lezing door Rob Moolenbeek: 'Vogels in de noordelijke Vechtplassen.'

12.00 uur:

Lunchpauze; gelegenheid tot het bezoeken van stands, het aanschaffen van het boek 'Vogels tussen Vecht en Eem' en het verpozen in de natuur in de omgeving.

13.30 uur:

Lezing door Jelle Harder: 'Het Laarder Wasmeer.'

14.10 uur:

Lezing door Peter Dieperink: 'Vogels op de Gooise heidevelden.'

14.40 uur:

Theepauze.

15.10 uur:

De heer Suetens uit België zal films vertonen over de Gier en de Grijze Wouw.

16.15 uur:

Sluiting van de vierde Noordhollandse Vogeldag door de voorzitter van de SVN.

N.B.: Deze vierde Noordhollandse Vogeldag is vrij toegankelijk.

**Muiderberg Symposium IV
De Hollandse stad in de dertiende eeuw**

vrijdag 25 september 1987

09.00 uur:

ontvangst, inschrijving enz.

10.00 uur:

drs H.F.J. Duindam

Welkomstwoord namens Stichting 'Comité Oud Muiderberg'

prof dr P.H.D. Leupen

opening en inleiding
heer en stad - stad en heer

10.45 uur:

drs G. van Herwijnen

stad en land

koffiepauze

12.00 uur:

dr D.E.H. de Boer

Op weg naar volwassenheid

De groei van consumptie naar productie in de Hollandse stad

12.40 uur:

drs J.M. Baart

de materiële stads cultuur

programma-onderbreking, lunch

14.30 uur:

H. Janse

stads-structuren

theepauze

15.40 uur:

dr R. Rentenaar

stedelijke toponomie

afsluiting 1ste symposiumdag

zaterdag 26 september 1987

09.00 uur:

binnenkomst deelnemers

09.45 uur:

opening 2de dag

10.00 uur:

dr H.H. van Regteren Altena

historisch onderzoek naar pre-historische stadskernen

10.40 uur:

dr J.G. Kruisheer

stadsrecht-optekening

koffiepauze

11.50 uur:

prof dr C. van de Kieft

sluiting en samenvatting

perspectief van de Hollandse stad

Comité Oud Muiderberg, Antwoordnummer 6552,
1380 WK Muiderberg.

Uitgaven van de Historische Kring Blaricum.

- Gids voor een Wandeltocht door Oud-Blaricum. prijs f 1,-

- Fietsroute in en om Blaricum. prijs f 1,50

- Fietsroute in en om de Bijvanck. prijs f 2,-

- Naamlijst van Beeldende Kunstenaars in Blaricum.

1890 - 1970. prijs f 3,-

- Maria Boersen: De Kolonie van de Internationale

Broederschap te Blaricum. Ongeveer 100 blz., en een 20-tal foto's. Prijs f 22,50. ISBN no. 90-9001593-0.

Ze zijn o.a. verkrijgbaar bij de Blaricumse Boekhandel.

Activiteiten van de Vereniging van Vrienden van het Gooi

Met de Natuurwacht op stap

Dit najaar organiseert de Natuurwacht diverse wandelingen door het Gooi. De wandelingen staan onder leiding van ervaren gidsen. Er zijn geen kosten aan verbonden. Deelname staat open voor Vrienden van het Gooi en donateurs van T.V.E. Ook introducés zijn van harte welkom.

Zondag 20 september: omgeving Oud Valkeveen

Vertrektijd: 11.00 uur. Duur: 2 uur.

Vertrekpunt: het toegangshek van Oud Valkeveen. De vaste lezers van dit tijdschrift weten hoezeer de toekomst en het behoud van dit gebied de Vrienden van het Gooi ter harte gaat. Wie de omgeving kent, begrijpt waarom.

De wandeling leidt door een zeer gevarieerd en harmonieus landschap met prachtige bossen, waterpartijen, zandafgravingen, bouwland en restanten van vroegere eikenhakhoutcultures. Een gebied waar flora, fauna en mens zich thuis voelen.

Zaterdag 17 oktober: Laarderwasmear

Vertrektijd: 11.00 uur. Duur: 2 uur.

Vertrekpunt: het toegangshek aan het einde van de Meerweg te Hilversum. De Meerweg begint bij de kruising Kamerlingh Onnesweg/Anthony Fokkerweg en is ook per bus goed bereikbaar.

Het hoge hek om het wasmerencomplex illustreert de bijzondere waarde die men dit natuurreservaat – dat door de Stichting Gooisch Natuurreservaat met veel zorg wordt beheerd – toekent. De natuurwacht is dan ook verheugd hier regelmatig rondleidingen te kunnen verzorgen.

Kenmerkend voor het gebied zijn de verschillende miniatuurlandschapjes, zoals de zandverstuiving, droge en natte heideveldjes, bosjes, ruigtes, meertjes etc. Vrijwel overal heeft de natuur hier het laatste woord.

Een bezoek aan het Laarderwasmear is altijd goed voor een plezierige wandeling.

Zaterdag 14 november: Vogelexcursie langs de Gooimeerkust

Vertrektijd: 09.00 uur. Duur: 2,5 uur.

Vertrekpunt: 'Het Roefje' bij de oude pier van Huizen.

Het is nu vertrektijd voor diverse watervogels. Sommige soorten verblijven in de regel een poosje aan de Gooimeerkust alvorens zij warmere streken opzoeken. Daarom wordt allereerst de pier bezocht, vanwaar men goede kansen op interessante waarnemingen heeft. Uw gids zal voor een deskun-

dige toelichting zorgen.

De excursie wordt vervolgd met een wandeling langs de markante Gooimeerkust tot aan de uitspanning Oud Naarden. Hier wordt koffie gedronken.

De terugtocht voert door de vogelrijke bossen en de kleinschalige landbouwgebieden op de voormalige enges rond Huizen.

N.B.: het meenemen van een verrekijker wordt aanbevolen!

Voor inlichtingen kunt u zich wenden tot de secretaris van de Gooische Natuurwacht, de heer J. Kamies.

Telefoon 02159 - 15995, graag na 17.00 uur.

Noteer de excursiedata reeds in uw agenda.

Op 24 Juni werden te Hilversum de jaarverslagen 1986 van het dagelijks bestuur en de rentmeester van het GNR vastgesteld. De sombere bladzijden betreffen de exploitatietekorten, de voortgezette daling in de bezetting van de Franse Kamp, ondanks de sluiting van de Heidebloem, en de wetenschap, dat de kapitaaldienst op de investering nog jaren zal doorgaan na aanpassing van de exploitatie aan de verminderde bezetting. Aan de zonzijde worden de aanwijzing van vijf beschermde natuurmonumenten gemeld, en de medio augustus 1987 verwachte aanwijzing van de Gooise Noordflank en een voortvarende aanpak van het heidebeheer. Ook verkreeg het dagelijks bestuur machtiging kleine percelen in de Gooise Noordflank aan te kopen. Verwacht mag worden, dat op afzienbare termijn ook de kleinere heidecomplexen onder de Natuurbeschermingswet zullen worden gebracht.

Het zal de wandelaar niet zijn ontgaan, dat het een vrij vochtig jaar is en dat de Dopheide (Erica Tetralix) daar uitbundig van profiteert. Ook het eigenlijke zorgkind Struikheide (Calluna Vulgaris) blijkt zich slechts plaatselijk gewonnen te geven. Het is nog te vroeg om de resultaten van de verschillende beheersmaatregelen op uiteenlopende locaties te vergelijken, maar het algemene beeld is bemoedigend. Wie niet geheel bevangen is van nostalgie naar de legendarische egaal paarse bloeiende heidevelden kan genieten van grote variatie. Het beeld in de bossen is minder opwekkend. De gevolgen van de luchtvervuiling worden steeds duidelijker zichtbaar. Veel beuken zitten slecht in het blad, zoals goed te zien is aan of door de overkapping van de Museumlaan. Eiken hebben te lijden van schimmels.

Deze herfst zal een nieuwe uitgave van de Groene Kaart van het Gooi verschijnen. Dit is het resultaat van een gemeenschappelijke inspanning met Natuurmonumenten, GNR, Rijkswielpadenvereniging en VVV en daarom noodzakelijk een compromis. Het kaartbeeld is allang niet meer overwegend groen. De stedelijke bebouwing neemt met een rode kleur reeds lang het grootste oppervlak in beslag, gevolgd door de heidevelden, die voorlopig nog verdienen in

paars te worden aangegeven. Verharde wegen, routes voor fietsers, ruiters en wandelaars en allerlei symbolen voegen nog meer rood toe. Dat is onvermijdelijk en onderscheidt deze kaart van de voor liefhebbers en de vakman onmisbare topografische kaart. Daarvan is een uitgave 1986 beschikbaar, die de uitbreiding van Huizen voor het eerst accuraat weergeeft. De keerzijde van de Groene Kaart is geheel vernieuwd en voorziet in veel informatie. Anders dan men uit de summiere vermeldingen zou kunnen concluderen, is er geen praktische wijziging gekomen in de toegangsvoorwaarden voor de Vrienden. Bovendien doen wij opmerken, dat afgezien van enkele terreinen in particulier eigendom nauwelijks meer sprake is van surveillance.

De Warandebergen te Blaricum zijn het onderwerp van een Nota van Uitgangspunten, inleiding tot de langverwachte en uitgestelde bestemmingsplan procedure voor dit unieke en vaak schromelijk verwaarloosde gebied. Wij hebben in een eerste reactie gepleit voor het uitwerken van een beheersplan voor de natuurlijke waarden alvorens over te gaan tot het bepalen van de diverse bestemmingen. De Nota gaat uit van een compartimentering conform de huidige verkaveling. Daarin speelt uiteraard de door ons verfoeide Verlengde Bergweg, die het zeldzame heideschraal grasland doorsnijdt, een misplaatste hoofdrol. De nota geeft echter ook een goed

alternatief aan. Wij steunen dit tracé, dat langs de Slotweg en de Gooiersgracht naar de aansluiting op de A27 zal leiden. Wij vertrouwen, dat een toepasselijke verklaring van de Natuurbeschermingswet op de kern van het plangebied strikte voorwaarden zal verbinden aan de uiteindelijke inrichting.

Over het Streekziekenhuis Gooi- Noord en de daarmee verbandhoudende verkeersproblemen en schade aan het landschap zijn slechts schermutselingen te melden.

Begin 1986 maakten wij bezwaar tegen de verlening van een bouwvergunning voor een paardencomplex op De Limiten te Huizen, mede in verband met vrijstelling van bestemmingsplan bepalingen en een bestemmingswijziging van de kliniek op hetzelfde terrein. Inmiddels, dat is anderhalf jaar later, is een nieuwe vergunning afgegeven voor een enigszins gewijzigd ontwerp. Wij maken wederom bezwaar en Leefmilieu ageert voor de Raad van State om een voorziening bij voorraad.

De administratrice van de Vrienden, Mevrouw J.B. Perry-Vlasveld is verhuisd en voortaan te bereiken op het adres: Braam 34, 1273 EA Huizen telefoon 02152-66848

Het bestuur van de Vereniging van Vrienden van het Gooi geeft met leedwezen kennis van het overlijden op 8 juni 1987 te Chesières (Zwitserland) van de heer **ir Wiliam Burdet**, eerste rentmeester van het Gooisch Natuurreservaat, oprichter en eerste voorzitter van de Vereniging.

Als bosbouwkundig ingenieur met een ruime buitenlandse ervaring heeft de heer Burdet als geen ander vorm en inhoud gegeven aan de doelstellingen van de Stichting Gooisch Natuurreservaat. Als zoon van de bekende ornitholoog was hij van jongsaf vertrouwd met de veelzijdige eisen van landschapsbeheer en goed ingevoerd in de destijds overzichtelijke kring van natuurbeschermers. Om zijn voortvarend en deskundig optreden werd hij algemeen gewaardeerd. Na een halve eeuw zijn de sporen van de ideeën en de goede smaak van de eerste rentmeester voor ingewijden nog duidelijk herkenbaar in bij voorbeeld de aanleg van het Bikbergerbos, de ruime opzet van de "Franse Kamp" en de aardige betonnen paaltjes met de voetafdruk. Veel is door tijdsverloop, oorlogsschade en, helaas, verwaarlozing weer verloren gegaan. Ook in zijn tijd werd veel aandacht gegeven aan het herstel en behoud van de heiden door het bestrijden van opslag van de ingevoerde Grove Den en Amerikaanse Vogelkers. In samenwerking met dr W. Beijerinck van het Biologisch Station te

Wijster werd geëxperimenteerd met afbranden, omploegen en inzaaien. Hoewel naaldhoutcultuur destijds nog economisch interessant was, werd juist het gemengd bos bevorderd. Ook met de veeleisende archaeoloog dr A.E. van Giffen werden de beste betrekkingen onderhouden. Met de oprichting van de Vrienden beoogde de heer Burdet een ruim publiek bij de inspanningen van het Reservaat te betrekken. Hij leidde de excursies zelf, organiseerde de financiering van de eerste schaapskudde en de schaapskooi naar een ontwerp Wouter Hamdorff. Ook de Natuurwacht was zijn initiatief. In de notulen van de bestuursvergaderingen van het GNR is te lezen, welke bijzondere positie de heer Burdet innam. In mei 1940 kreeg de heer Burdet, die de Zwitserse nationaliteit bezat, verlof om zijn gezin naar het buitenland over te brengen. Herhaaldelijk werd dit verlof verlengd, omdat een vergelijkbare opvolger niet denkbaar werd geacht. Eerst in oktober 1941 werd op voordracht van de heer Burdet een nieuwe rentmeester benoemd, maar dat onder het toezicht van Staatsbosbeheer. Als voorzitter van de Vrienden was de heer Burdet inmiddels door de heer Van Tijen opgevolgd.

Vrienden van het Gooi zijn de heer Burdet veel dank verschuldigd voor de voortvarendheid en de expertise, waarmee hij het reservaat en de Vereniging glanceerd heeft.

Varia

Auteurs

J. Daams, (geb. 1915). Tot 1975 werkzaam als research-medewerker op landbouwkundig gebied. Geïnteresseerd in de historische ontwikkeling van het landschap. Publiceerde vooral op mycologisch gebied. Redactielid van het TVE/VVG-tijdschrift.

A.J. Gorter-ter Pelkwijk, (geb. 1911). Tuinarchitecte B.N.T., Biologie MO, Utrecht 1942. Woont te Naarden.

drs M.J.A. van der Heide, (geb. 1943). Classicus. Schreef artikelen in het kader van het honderdjarig jubileum van Toonkunst Bussum en is auteur van het in 1984 verschenen werk 'Bussum door schrijvers-ogen'. Woont te Bussum.

dr A.C.J. de Vrankrijker, (geb. 1907). Studeerde geschiedenis en sociale geografie aan de Universiteit van Amsterdam. Publicaties: veel op het terrein van de sociale geschiedenis van Nederland; boeken en artikelen over het Gooi. Sinds de oprichting lid van het Algemeen Bestuur van TVE en voorzitter van de redactie van het TVE/VVG tijdschrift. Woont te Bussum.

J. Snee, is voorzitter van de Stichting Menno van Coehoorn.

Verantwoording illustraties

Coll. Tjebbes, Naarden: 145, 148, 149, 152, 154, 158.

Landbouwniversiteit Wageningen: 161, 163, 164, 166.

J.B.M. Frencken, Hilversum: 169, 171, 173, 175, 176.

Coll. Goois Museum, Hilversum: 150, 178, 185

Jan Toeback's Uurtje

Happy hour van half 6 tot half 7, dan is het goed toeven in de Jan Toeback's Bar van Golden Tulip Jan Tabak.

Dan zit het werk erop en zijn de **borrelhapjes gratis**.

Alle reden om nog even te blijven plakken.

Op vrijdag en zaterdag
Live pianomuziek

GOLDEN TULIP JAN TABAK
IN THE GARDEN OF AMSTERDAM

Amersfoortsestraatweg 27. 1401 CV BUSSUM Telefoon 02159-59911 telex 73388.

Ja, want u hééft meer aan een bank die meer voor u doet. Meer service, meer aandacht, meer advies. Bovendien is de Bondsspaarbank de enige bank, waar u dankzij een uniek computersysteem, snel

geholpen kunt worden en waar 't niet uitmaakt bij welk kantoor u langs gaat. Da's nou de Bondsspaarbank. Kortom een bank voor jong en oud.

Dus de Bondsspaarbank doet méér voor mij?

- compleet dienstenpakket
- minimale wachttijden
- 150 jaar ervaring in sparen
- altijd 'n kantoor in de buurt
- in vele plaatsen zelfs op zaterdag open

Doe meer met de spaarbank die meer doet

bondsspaarbank

Midden Noord en Oost Nederland

spaarbank

**Ik kwam binnen
om te sparen en
ging als belegger
weer naar buiten.**

Ik ben bij de ABN.

Wilt u als spaarder een hoog rendement?
Dan is misschien de stap naar een beleggingsfonds
zo gek nog niet. Laat u eens uitvoerig informeren op
ons kantoor. Dat maakt u in
ieder geval 'n ervaring rijker.

ABN Bank

Stichting 'Tussen Vecht en Eem'

Doelstellingen

- Het bevorderen en verbreiden van de kennis op historisch gebied betreffende de streek tussen Vecht en Eem.
- Het bevorderen van de belangstelling voor het behoud van natuur- en cultuurhistorische en verdere karakteristieke waarden van de streek.
- Het bevorderen van samenwerking tussen de verschillende organisaties op voornoemd terrein.

TVE tracht haar doelstellingen te bereiken door:

Het uitgeven van een tijdschrift in samenwerking met de Vereniging van Vrienden van het Gooi.
Het jaarlijks organiseren van een Open Dag in een van de gemeenten in de regio.
Het bevorderen en doen publiceren van historisch onderzoek.
Het organiseren van lezingen en bijeenkomsten.
Het pleiten voor instandhouding van karakteristieke roerende en onroerende monumenten.

Organisatie

Binnen het Algemeen Bestuur (AB) van TVE zijn ca. 25 lokale en regionale organisaties op historisch en aanverwant gebied vertegenwoordigd. Voorts kent het AB leden die daarin op persoonlijke titel zitting hebben. Uit en door het AB is een Dagelijks Bestuur gekozen dat op dit moment uit 6 personen bestaat.

Historie

TVE is opgericht op 22 mei 1970. TVE vormt echter in feite de voortzetting van de in 1934 opgerichte Stichting 'Museum voor het Gooi en omstreken', later Vereniging van Vrienden van het Goois Museum, welke in 1969 werd opgeheven en waarvan de bezittingen zijn ondergebracht in de historische afdeling van het Cultureel Centrum de Vaart in Hilversum.

Werkgebied

Het werkgebied van TVE omvat het Gooi, de Noordelijke Vechtstreek en het Oostelijk randgebied en beslaat de gemeenten: Baarn, Blaricum, Bussum, Eemnes, 's-Graveland, Hilversum, Huizen, Laren, Loosdrecht, Muiden, Naarden, Nederhorst den Berg, Nigtevecht en Weesp.

Dagelijks bestuur

voorzitter

mr F. Le Coultre, Koningin Wilhelminalaan 1,
1261 AG Blaricum, 02153-83013

secretaris

P.A.C. Scholten-van der Laan, Turfpoortstraat 44,
1411 EH Naarden, 02159-49132

penningmeester

mr P. de Jong, Enghlaan 4,
1261 CC Blaricum, 02153-13191

leden

K. Kool, Jagerspad 31, 1251 ZW Laren, 02153-15680

drs. F.J.L. van Dulm, Gerard Doulaan 30,
1412 JC Naarden, 02159-41197

E.W.M. Witteveen-Brenninkmeijer, Brediusweg
14a, 1401 AG Bussum, 02159-13630

Losse nummers

Tot 1983 zijn van het TVE-tijdschrift 64 nummers verschenen met in totaal ca. 400 artikelen, 2275 pagina's en 500 illustraties.

Van 1983 tot 1986 zijn van het TVE/VVG-tijdschrift 12 nummers verschenen met ca. 100 artikelen, 860 pagina's en 375 illustraties.

Als bijzondere nummers zijn verschenen (en nog verkrijgbaar):

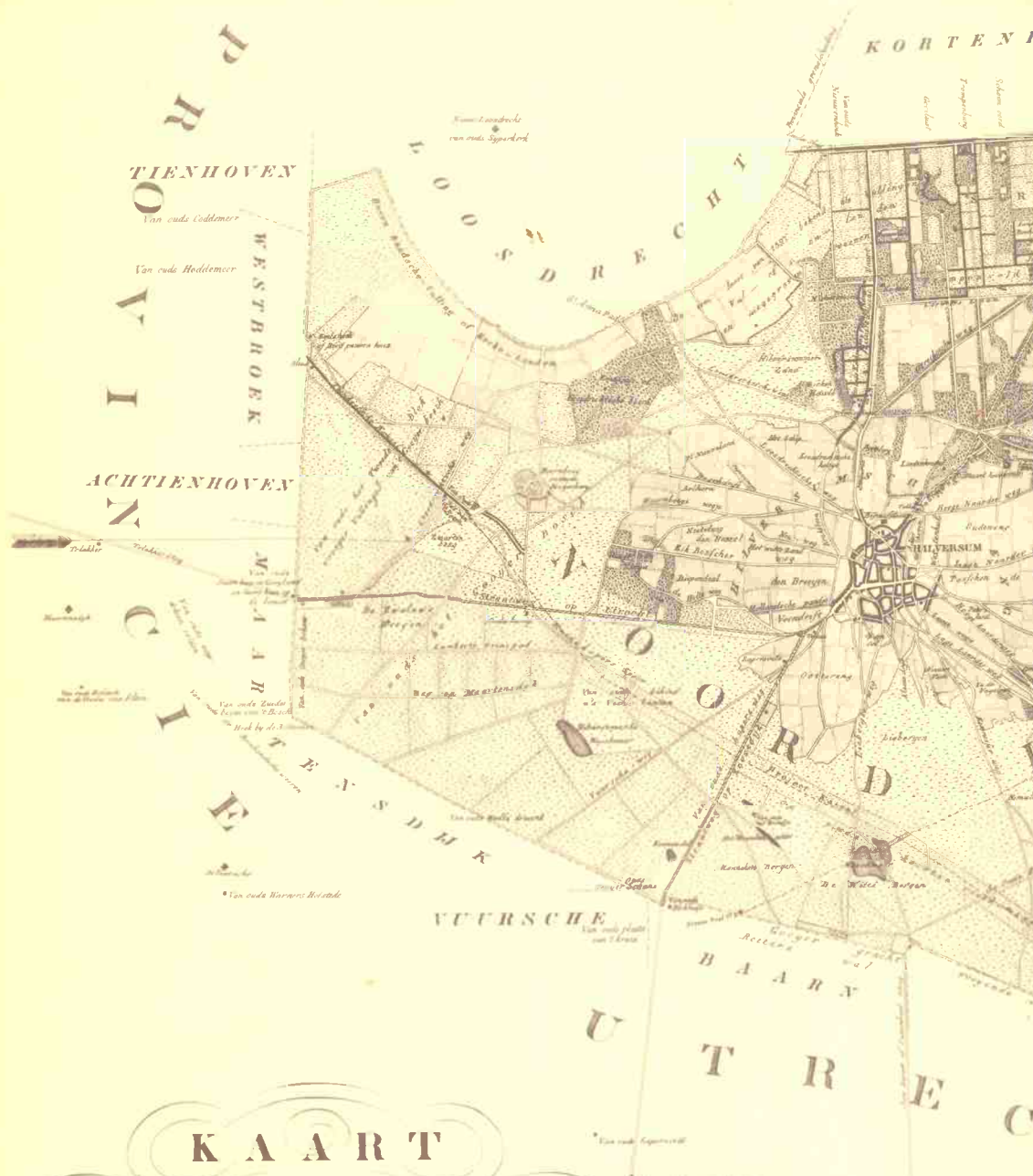
van het TVE-tijdschrift: Het vijftigste TVE-nummer (1979 nr.1), Erfgooiers (1980 nr.1), Laren (1980 nr.2), Jongere architectuur in het Gooi (1981 nr.2), Weesp (1982 nr.2).

Van het TVE/VVG-tijdschrift: Bussum (1983 nr.2), 's-Graveland, Kortenhoef en Ankeveen (1984 nr.2), 50 jaar Goois Museum (1984 nr.4), Blaricum (1985 nr.2), 50 jaar Vrienden van het Gooi (1985 nr.3). Prijs f 4,- voor normale nummers en f 10,- voor bijzondere nummers, excl. portokosten. Bestellen bij K. Kool (02153-15680).

Donateurschap

U kunt zich als donateur van TVE aanmelden door overmaking van minimaal f 20,- op rek.nr.

47.62.75.199 Amro-Bank Laren (gironr. van de bank 32750) t.n.v. TVE. Nieuwe donateurs ontvangen alle in het kalenderjaar dat men lid wordt verschenen nummers gratis.

KAART VAN GOOILAND

NA DE HEIDE VERDEEELING VAN 1843.

aanwijzende
de soort van bebouwing en alle verande-
ringen tot op gemeld tijdstip.

Met toestemming van Zijne Excell^{te} den Minister van
Financien op aanvraag en met medewerking van
A. Perk, Agent van het Domein te Hilversum.

Vervaardigd
door de Landmeters van het Kadaster
A. VAN OOSTERHOUT en N. SLEEMAN.

